

Masteroppgave

Torjus Rolid Hagen

Konge og kirke 1507-1523

Christian IIs forhold til den norske kirkeprovinsen

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie

Veileder: Magne Njåstad

Trondheim, mai 2016

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Torjus Rolid Hagen

Konge og kirke 1507-1523

Christian IIs forhold til den norske kirkeprovinsen

Masteroppgave i lektorutdanning i historie

Trondheim, mai 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Innhold

Kapittel 1 – Innledning	1
1.1 Forholdet mellom kirke- og kongemakt før Christian II	1
1.2 Historiografi	4
1.2.1 Absalon Taranger	5
1.2.2 Sverre Steen	6
1.2.3 Lars Hamre	8
1.2.4 Lokalhistoriske arbeider	9
1.3 Kildemateriale	10
Kapittel 2 - Realhistorisk bakgrunn	13
2.1 Oppsummering	18
Kapittel 3 - Hamar	21
3.1 Bondeopprør	21
3.2 Fengslingen av biskop Karl og dens etterspill	22
3.3 To versjoner av Christians atferd på Hamar	25
3.4 Konklusjon	26
Kapittel 4 - Nidaros	27
4.1 Gaute Ivarsson	27
4.2 Valget av Erik Valkendorf	29
4.3 Befalinger og anmodninger fra Christian til Nidaros domkapittel	31
4.4 Håndfestningen	33
4.5 Christian som konge	36
4.6 Erik Valkendorf	37
4.7 Splittelsen mellom Christian og Erik Valkendorf	41
4.8 Olav Engelbrektsson	44
4.9 Motsetningsforhold mellom konge og kirke	45
4.10 Konklusjon	46
Kapittel 5 - Vestlandet	49
5.1 Bergen: Jørgen Hanssøn	49
5.2 Bispevalg: Hans Knudssøn	51
5.3 Klager fra kirkefelleskapet	52
5.4 Stavanger: Bispevalg	53
5.5 Konklusjon Vestlandet	55
Kapittel 6 - Oslo	57

6.1 Konfliktfylt	57
6.2 Hans Olsson, Hans Mule og Anders Mus	59
6.3 Kirkelige privilegier.....	61
6.4 Hans Olsson	62
6.5 Konklusjon Oslo.....	63
Kapittel 7 - Konklusjon	65
Referanseliste.....	71
Litteratur	71
Kilder	73

Forord

Valg av oppgave var først og fremst motivert ut i fra min nysgjerrighet og interesse for kirkens posisjon i samfunnet, både internasjonalt og nasjonalt. I samarbeid med min veileder falt valget derfor på forholdet mellom Christian II og kirken på 1500-tallet, noe som viste seg å være et interessant tema.

Først og fremst vil jeg takke min veileder Magne Njåstad for all hjelp i arbeidet med denne oppgaven. Han har hele tiden vært positiv og engasjert, noe jeg setter stor pris på. Magne har gitt meg mange gode tips og tilbakemeldinger underveis i arbeidet. Jeg kunne ikke håpet på en bedre veileder. Produksjonen av oppgaven har vært omfattende, men også svært lærerik. Jeg har lært mye om historieforskning og selvstendig arbeid over lengre tid. Dette er noe jeg tar med meg videre, og som jeg forhåpentligvis kan få bruk for i min kommende lærergjerning. Stor takk, Magne.

Jeg vil også takke for et godt og muntert miljø på lesesalen det siste året. Dette har lettet på humøret og motivasjonen underveis, og faktisk bidratt til mitt arbeid med oppgaven. Takk folkens!

Kapittel 1 – Innledning

Min problemstilling er hvordan Christian II prøvde å utøve innflytelse og makt overfor den norske kirken. For å finne ut av dette er hans korrespondanse med og politikk overfor de ulike domkapitlene og biskopene viktig å undersøke. Førte Christian II en aktiv politikk overfor kirken? Hva ønsket han i så fall å oppnå med denne politikken? Lyktes han med dette? Dette er sentrale spørsmål i min oppgave, som jeg skal forsøke å finne svar på. Dette skal jeg gjøre ved å undersøke alle de fem bispedømmene og eventuelt finne sammenheng.

Nidaros og Hamar er de to bispedømmene som står mest sentralt i min oppgave. Dette grunnet mengden av kildematerialet tilgjengelig som inneholder korrespondanse mellom Christian II og den aktuelle biskop, samt andre brev som beskriver situasjonen i det aktuelle bispedømmet i Christian IIs tid som regent eller konge i Norge. Erkebiskopen hadde sete i Trondheim, og det er derfor ikke unaturlig at det finnes mest kildemateriale knyttet hit. Mye grunnet Christian IIs behandling av bøndene på Hamar og hans fengsling av biskop Karl finnes det også ganske mye tilgjengelig kildemateriale knyttet til Hamar. Oslo, Bergen og Stavanger (spesielt) er bispedømmer med noe knappere kildemateriale, men hvor det også finnes høyst relevante brev/diplomer. Jeg vil ikke undersøke kongens forhold til kirken på Island, hovedsakelig grunnet manglende tilgjengelig kildemateriale. Samtidig synes det tilstrekkelig å fokusere på de fem bispedømmene på det norske fastlandet, for å finne sammenheng i Christian IIs forhold til den norske kirken. For å forstå hvilke forutsetninger som lå til rette for Christians politikk overfor kirken, vil jeg først gjøre rede for forholdet mellom stat og kirke før hans tid som regent og konge i Norge.

1.1 Forholdet mellom kirke- og kongemakt før Christian II

Christian I sikret seg i 1458 tronfølgerett i Norge for sin tredje sønn, Hans, som allerede var hyllet som tronfølger i Danmark. Dette ble ikke gjennomført uten at det norske riksrådet ble blidgjort gjennom andre kompromisser mellom kongemakt og kirkemakt. Det er den gamle Sættargjerden fra 1277 som blir fremlagt for kongen av geistligheten i riksrådet.

Sættargjerden var et konkordat (en tosidig avtale mellom kirke og stat) som ble inngått mellom erkebiskop Jon Raude og kong Magnus Lagabøte. Denne inneholdt blant annet en

avtale om at stat og kirke ikke skulle blande seg inn i hverandres valg, det vil si kongevalg og bispevalg. Hvis det derimot ikke fantes en legitim tronarving, jfr. tronfølge-loven av 1163¹ slik at man måtte velge en ny konge, da skulle erkebiskopen og øvrige biskoper ha de første og viktigste stemmene i valget. Gjennom tronfølge-loven av 1273² ble det også bestemt at i så tilfelle skulle biskopene sverge på å arbeide for valg av den man finner best skikket som konge for riket og rikets innbyggere.³ Kongen gir samtidig avkall på alle rettigheter knyttet til kongelig/verdslig jurisdiksjonsrett i geistlige saker, dvs. alle saker som gjelder geistlige personer, eiendommer etc. Slike saker skulle nå tilhøre kirkelig jurisdiksjon.⁴ Erkebiskopen og 100 av hans menn, de øvrige biskopene og 40 av deres menn og sogneprestene fikk sammen med en eller to personer fra sin husstand fritak fra både kongelig hærferd og en skatt som ble kalt leidang. I 1277 var leidang blitt en fast skatt på eiendom.⁵ Sættargjorden vitner om en likestilling mellom kirke og stat og kan muligens forstås som et høydepunkt i kirkens makt i Norges historie, da kirke og stat på flere måter var likestilt.

Alle rettighetene kirken skaffet seg i Sættargjorden ble sett på som en trussel mot kongedømmets interesser i ledende verdslige kretser. Etter Magnus Lagabøtes død i 1280 ble den derfor i praksis tatt ut av funksjon. Kong Eirik Magnusson utstedte en retterbot som langt på vei grep inn mot de kirkelige rettighetene i Sættargjorden. I konflikten som fulgte angående de kirkelige rettighetene, var ikke kirken sterk nok til å forsvare den posisjonen de oppnådde i Sættargjorden.⁶

Christian I hadde tidligere avslått dette konkordatet overfor den norske geistlighet. For å skaffe sin sønn tronfølgerett godtok han derimot dette i 1458. Stadfestelsen foregikk den 21. januar, hvor det særlig ble fremhevet at kirken skulle ha en ukrenkelig rettslig jurisdiksjon over saker som gjaldt kirken, samt andre forhold. Det er også tydelig at denne stadfestelsen også gjelder Sættargjerdens regler om kapitlenes frie bispevalg. Kongen hadde med andre ord, fra Sættargjorden i 1277, igjen stadfestet i 1458, ingen rett til å blande seg i kirkens

¹ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. *Norske middelalderdokumenter*. Universitetsforlaget, Bergen 1973: 32

² Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. 1973: 118

³ Hamre, L. "Ein diplomatarisk rettshistorisk analyse av Sættargjerda i Tunsberg" (redigert av Eldbjørg Haug i *Historisk tidsskrift* 04/2003 (volum 82)). 1977: 405-406

⁴ Hamre 1977: 407

⁵ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. 1973: 144-146

⁶ Moseng, O.G., Opsahl, E., Pettersen, G.I., Sandmo, E. *Norsk historie I: 750-1537*. Oslo. 2007: 221-223

bispeutnevnelser.⁷

Håndfestningen ved valget av Hans som konge i Norge i 1483 er også viktig og interessant med tanke på forholdet mellom kirke og stat i Norge frem til og under Christian IIs tid som konge.⁸ Den første felles unionshåndfestningen er datert 1. februar 1483 og kalles Halmstadrecessen.⁹ Den er langt mer omfattende enn håndfestningen inngått ved valget av Christian I som konge i Danmark og Norge. Innholdet i håndfestningen fra 1483 utgjør grunnstammen i alle senere dansk-norske håndfestninger fram til 1648, i følge Absalon Taranger, da den både er en nasjonal grunnlov og en unionstraktat.¹⁰

Kongens forhold til kristendom og kirke, som blir behandlet i håndfestningens første artikkel, er av størst interesse for min oppgave. I denne artikkelen kommer det frem at kongen fraskriver seg all rett til innblanding i valg av biskoper eller andre prelater, både innenlands og utenlands. Kirker og klostre skal være frie i sine valg av nye geistlige overhoder. Det nevnes også at ingen som ikke er innfødte skal ha rett til kirkelige len og inntekter. Kirken skal ha all jurisdiksjon knyttet til saker som angår kirken eller dens medlemmer, og omvendt, all geistlig jurisdiksjon skal avgjøres av kirkelover og kirkelig sedvane. Sammenlignet med 1277 og 1458 ble det ikke fastslått store endringer i kirkens rettigheter.¹¹

Det norske riksrådet satt frem krav om en egen norsk mynt i forhandlingene med håndfestningen. Erkebiskopen i Nidaros fikk i likhet med i 1223 og i Sættargjerden i 1277 fastslått sin myntrett. Det ble også bestemt at det norske riksrådet skulle ha rett til å møtes annethvert år uavhengig om kongen var til stede eller ikke. Det var erkebiskopen som skulle være ansvarlig for å kalle inn til disse møtene. Kongen forpliktet seg til å akseptere og holde det riksrådet kom frem til på sine møter, han var ikke unndratt deres myndighet. Møtene var ment til å fungere som rikets høyeste domstol, men ifølge Hamre kunne de også drøfte saker av politisk karakter. Vi kan altså se at Norge gjennom Halmstadrecessen ble sikret en egen høyesterett og et sentralt politisk organ, hvor erkebiskopen var rådets formann.¹²

⁷ Taranger, A. *Norges historie: tredje binds anden del tidsrummet 1443-1537*. Kristiania 1917: 129-130

⁸ Note: Jeg vil heretter omtale Christian II som Christian, evt. med ”kong”/”regent”

⁹ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. 1973: 136-151

¹⁰ Taranger 1917: 184

¹¹ Taranger 1917: 184-185

¹² Hamre, L. *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513*. Oslo 1971: 93-94

Selv om kong Hans tidlig brøt håndfestningen i form av innsettelse av danske adelsmenn som verdslige lensinnehavere, holdt han seg unna å gjøre det samme med geistlige lensinnehavere, dog bare frem til 1505. Kongens danske favoritt, nemlig prosten i Viborg, Anders Mus, ble etter press fra kong Hans innsatt som biskop i Oslo bispedømme. Dette til tross for at domkapitlet allerede hadde valgt Torkel Jensson, en innfødt kannik i Mariakirken, som også var godkjent av både erkebiskopen og paven. Kong Hans brøt altså ikke bare håndfestningen i form av at ingen geistlige som ikke er innfødte skal ha rett til kirkelige len og inntekter. Også kongens fraskrivelse av rett til innblanding i valg av biskoper og andre prelater ble brutt gjennom denne innsettelsen.¹³

Norge var et rike som i utgangspunktet var lettere å styre enn Danmark på denne tiden, blant annet grunnet et mindre mektig og ressursrikt aristokrati. Kirken hadde derimot mye makt, hvor biskopene særlig hadde en viktig rolle. Riksrådet satt i teorien med øverste myndighet i Norge, hvor erkebiskopen i Trondheim var rådsleder med første stemme. Riksrådet besto for øvrig av menn fra de to øverste samfunnsklasser, nemlig adel og geistlighet, Christians to største motstandere i sin kommende maktkamp i landet. Kirken fungerte til dels som en selvstendig samfunnsmyndighet, med kirkelig jurisdiksjon og økonomiske ressurser. I jakten på et samlet statlig herredømme var dette en utfordring for kongen.

1.2 Historiografi

Jeg har benyttet meg av diverse litteratur i mitt arbeid med denne oppgaven. Lars Hamre og Absalon Taranger er sentrale forfattere, mens arbeider fra Sverre Steen, Grethe Authén Blom, Steinar Imsen, Edvard Bull, Audun Dybdahl, Lars-Olof Larsson, Knut Helle m.fl. også har blitt undersøkt. Jeg vil videre gjøre rede for hvordan Christian og kirken har blitt fremstilt i noen av disse forfatternes verk om perioden. Hvilken plass har forholdet mellom Christian og kirken i litteraturen? Jeg vil begynne med Absalon Tarangers verk om Norges historie i tidsrommet 1443-1537, da dette er det eldste oversiktsverket av de jeg behandler. Dette ble utgitt i 1917. Sammen med Lars Hamre, og til dels Sverre Steen, er det Taranger jeg har benyttet meg mest av i mitt arbeid.

¹³ Taranger 1917: 238

1.2.1 Absalon Taranger

Christian har en sentral rolle i Tarangers fremstilling av perioden. Taranger beskriver Christian som en ung mann med usedvanlige evner, men som var for hensynsløs til å lykkes i det lange løp. Han skjønnte ganske raskt at det fantes motstand hos riksrådet, kanskje spesielt hos erkebiskop Gaute, mot en politikk som ikke fremmet særnorske interesser. Christians enevoldsplaner og innføringen av arveriket ville ikke falle i god jord hos den norske adel og geistlighet. Dette var en del av arven etter hans far og bestefar, nemlig å styrke kongens posisjon i forhold til riksrådet, og sikre arverekken kongelig legitimitet. Som mennesker i maktposisjoner gjennom alle tider ville Christian befeste og ekspandere sin egen makt. For å gjøre dette kunne han ikke ha et riksråd som begrenset hans politiske mandat. Sveriges underkuelse, hansamaktens motarbeidelse og bispemaktens underordning var også i Christians interesse, også delvis noe han arvet fra sine forfedre. Dette ville skape misnøye og motstand i Sverige og Lübeck, i tillegg til riksrådet i Norge.¹⁴

Riksrådet var i følge Taranger den egentlige suverene statsmakten i Norge siden Christian I, Christians bestefar. Håndfestningene var grunnlaget for dette og legitimerte riksrådets maktposisjon. Kongen hadde i prinsippet ikke særlig handlingsrom eller mandat til å gjennomføre sin politikk uten at det måtte godkjennes i riksrådet. Problemet med dette var at kongen ikke alltid gjorde seg særlig bry med håndfestningene, men gikk utenom, også Christian. Christians strategi for å bryte ned deres makt og styrke sin egen var å alliere seg med bøndene og borgerne. Disse to samfunnsgruppene hadde i utgangspunktet ingen selvstendig makt i samtiden, de var underlagt både adel, geistlighet og kongemakt. Det var med andre ord mulig for Christian å benytte seg av disse for å få støtte for sin sak i maktkampen mot adel og geistlighet. Ved å ivareta og bedre bøndenes og borgernes rettigheter kunne han få dem på sin side. Han kunne alliere seg med dem. Dette gjorde han blant annet gjennom såkalte stendermøter, hvor borgerne blant annet kom til orde og fikk mulighet til å støtte kongen. Taranger skriver at det er en slags historisk lov at veien fra riksrådsveldet til eneveldet går gjennom stenderstaten. Det ser altså ut til at Christians ultimate mål var et enevelde med kongen sittende med makten, uhindret av riksrådet. For å oppnå dette måtte han først gå gjennom en samfunnsprosess hvor stenderstaten ble et middel for å oppnå målet. Hvorvidt Christian hadde slike langsiktige planer er usikkert, men det ser ut til at hans statsideal var det arvelige eneveldet. Det første han derfor ville oppnå var

¹⁴Taranger 1917: 259-261

avskaffelsen av valgriket og innføringen av et arverike.¹⁵

Christians eneveldige planer skapte misnøye og motstand både hos det danske og det norske riksrådet. Det gikk til og med så langt at hertug Fredrik (Christians onkel) ble tilbudt tronen, men takket nei, sannsynligvis på grunn av fotfestet Christian hadde skaffet seg gjennom sin tid som regent i Norge. I arbeidet med håndfestningen knyttet til valget av Christian som konge, ble det fremstilt mange klager og ankeposter mot kong Hans' styring, både i Danmark og Norge. Blant annet var kirkens frie valgrett blitt krenket. Christian måtte gi etter på mange punkter, men hovedsakelig knyttet til klager fra det danske riksrådet. De norske ankepunktene Christian aksepterte i arbeidet med håndfestningen var hovedsakelig felles med Danmark. Det sier noe om Christians sterke posisjon i Norge på denne tiden, sammen med det norske riksrådets svake posisjon i forhandlingene.¹⁶

1.2.2 Sverre Steen

Sverre Steen har i likhet med Taranger skrevet et oversiktsverk over Norges historie som inkluderer perioden jeg behandler. Stort sett er han mindre detaljrik enn Taranger i sin fremstilling av hendelsene i denne perioden, men har samtidig en noe mer subjektiv og drastisk tilnærming. Det Steen skriver ser ut til å være preget av en nasjonal kontekst. Han skriver om en Christian som var usikker på sine egne evner og derfor ofte lente seg på rådgivere og andre støttespillere i viktige valg. Dette ser vi tydelig i Sigbrits rolle som rådgiver for kongen, hvor mange av kongens avgjørelser ser ut til å ha blitt påvirket av henne, dette til tross for at hun i utgangspunktet bare var hans økonomiske rådgiver. Hun var for øvrig moren til Christians elskerinne og av borgerlig bakgrunn. Steen skriver at Christian var dyktig til å skaffe seg gode rådgivere, men ikke var utholdende og sterk nok til å utføre alle de store oppgaver han fikk i sin rolle som konge i unionen.¹⁷

Steen har en interessant vinkling rundt Christians fengsling av biskop Karl. Han mener det ikke er unaturlig at Christian fattet mistanke til biskop Karl, da hans søster var gift med Peder Kämpe fra Medelpad i Sverige, og Karl selv var en nær venn av sognepresten i Mora, nemlig Arvid Siggeson, som også var en slags nasjonalistisk opprører. Samtidig hadde biskop

¹⁵ Taranger 1917: 259-261

¹⁶ Taranger 1917: 260-262

¹⁷ Steen, S. *Det norske folks liv og historie, bind IV, 1500-1640*. Oslo 1935: 37

Karl vært i stridigheter med lensherren på Akershus, hvor bøndene hadde støttet biskopen. At biskop Karl muligens hadde tilknytning til opprøret, var noe Christian fryktet. Han måtte slå ned på det slik at det ikke økte i styrke og ble en trussel mot ham selv og hans maktposisjon.¹⁸

”At en utvalgt konge i 4 år kunde holde en udømt biskop fengslet, var et dårlig varsel for den katolske kirkes fremtid i Norge.”¹⁹

Her må man kunne si at Steen har et poeng. At fengslingen av biskop Karl ikke fikk noen konsekvenser for Christian, sa noe om forholdet mellom kirkemakt og kongemakt i Norge. Ved å ha et godt forhold til paven, kunne tydeligvis Christian slippe unna med en straffbar handling overfor kirken.

Steen beskriver også valget av Erik Valkendorf. Christian hadde fremsatt krav om å bli kronet som konge av Norge, noe erkebiskop Gaute hadde avslått. Gaute hadde også tilknytning til den svenske riksforsander Svante Nilsson, som ikke var spesielt unionsvennlig. Steen mener derfor at Christian så på Gaute som en trussel for unionen og sin egen maktposisjon og ville derfor ha landets viktigste stilling i sin kontroll. Over utfallet av valget skriver Steen dette:

”Men det lovet ikke godt for den norske kirkes uavhengighet at Christiernes egen kansler nu var blitt leder for denne kirke.”²⁰

Igjen er den nasjonale konteksten tydelig, da det er de norske forhold som kontinuerlig fremheves. Poenget hans er likevel legitimt. At Christian lyktes i å påvirke erkebispervalget sin vei, var et sterkt uttrykk for hans maktutøvelse overfor kirken.

Det Steen skriver om forhandlingene og resultatet av håndfestningen i 1513 er også interessant. Han går langt i å understreke Norges svekkede stilling gjennom håndfestningen. Han skriver blant annet at Norge har opphørt å være et selvstendig rike sidestilt med Danmark, til tross for at det formelt ikke har skjedd en forandring. Problemet med Norges posisjon i følge Steen er at det danske aristokratiet har åpen adgang til det norske riket.

¹⁸ Steen 1935: 42-44

¹⁹ Steen 1935: 44

²⁰ Steen 1935: 46

Danske adelsmenn kunne nå posisjoneres av kongen i det norske riksrådet, og i alle andre viktige posisjoner, som for eksempel bispeseter. Det var problematisk for norsk adel og geistlighet. Samtidig skriver Steen at kongen som skulle utpeke menn til disse embetene i Norge, var valgt av en forsamling hvor nordmenn ikke hadde spilt noen reell rolle! Det var det danske aristokratiet som hadde spilt hovedrollen i utformingen av en felles håndfestning som skulle gjelde for Norge like mye som for Danmark. Mye er felles for Danmark og Norge i håndfestningen, samtidig er det mange punkter som gjelder kun for Danmark. Få punkter gjaldt kun for Norge, noe som tilsier at Norges posisjon i unionen ble sterkt svekket.²¹

1.2.3 Lars Hamre

Lars Hamre er nok den forfatteren som har fordypet seg mest i perioden i flere oversiktsverk over perioden. Det er han som har skrevet både mest detaljert og omfattende om kong Christian, hvor han også trekker noe lengre linjer enn hva man finner i de andre forfatternes arbeider. I tillegg til verket jeg behandler her, har Hamre også skrevet inngående om norsk historie på 1400-tallet og starten av 1500-tallet. Det er også verdt å nevne at han er forfatter av en biografi om Erik Valkendorf. Dette er alle verk jeg har benyttet meg av i mitt arbeid.²²

I en kortfattet analyse rundt Christians innenrikspolitikk skriver Hamre at kongens enevoldspolitikk kan motiveres ut i fra to interesser. For det første førte han en politikk som helt klart gikk i retning av en stadig større maktkonsentrasjon rundt seg selv og sine støttespillere, både politisk og administrativt. Tendensen er med andre ord rettet mot et enevelde. Christians politikk og lovgivning gjorde harde inngrep hos adel og geistlighet som han konkurrerte med om makten i landet. At det derfor skapte misnøye og motstand mot kongen og hans rådgiver Sigbrit og andre i deres krets er derfor ikke unaturlig. På en annen side var politikken og lovgivningen hans preget av fremtidsrettede styringstiltak. Derfor skriver Hamre at noen historikere i nyere tid mener at hans enevoldspolitikk var et middel for å gjennomføre en storstilt og moderne reformpolitikk. Sannsynligvis lå motivasjonen hans i å skape en sterk arvelig kongemakt, med tilhørende svekkelse av adel og geistlighet, men det er verdt å merke seg at han var moderne og fremtidsrettet i deler av sine tiltak. Hamre skriver at styrkingen av kongemakten, og svekkelsen av aristokratiet var en politikk også hans far og

²¹ Steen 1935: 47-50

²² Hamre, L. *Erkebiskop Erik Valkendorf: trekk av hans liv og virke*. Bergen 1943

²² Hamre, L. *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513*. Oslo 1971

²² Hamre, L. *Norsk politisk historie 1513-1537*. Oslo 1998

bestefar førte, men Christian går lengre og bruker kraftigere og mer uortodokse midler for å oppnå nettopp dette.²³

I likhet med Hans og Christian I, var Christians kirkepolitikk til dels basert på tett kontakt med paven i Roma. Dette bidro til at muligheten for å kunne ha innflytelse over bispevalg var langt mer oppnåelig, mye grunnet pavens provisjonsrett i bispevalg. Dette ser vi blant annet i kong Hans' valg av Anders Mus som Oslo-biskop i 1506 og valget av Erik Valkendorf som erkebiskop i Nidaros i 1510. Gjennomgående var det kontinuerlig kommunikasjon mellom Christian og pavestolen i hans regjeringstid, hvor den særskilte kardinalprotektoren var en sentral brikke. Kardinalprotektoren var en høytstående pavelig embetsmann som hadde i oppgave å være bindeleddet mellom paven og kongen, spesielt som talsmann for kongen. Christian hadde også andre talsmenn og støttespillere i kurien.²⁴

Gjennom et slikt tett samarbeid med pavestolen hadde Christian innflytelse overfor kirken. Det virker dog ikke som om dette var tilstrekkelig for ham, det var fortsatt paven som var den øverste leder for kirken i Christians riker. En slik indirekte råderett var med andre ord ikke nok. Han ville ha full styringsrett over kirken og overta både den administrative og økonomiske makten som lå i pavedømmets hender. Hamre fokuserer derfor også på kirkepolitiske forhold i Europa. Statsstyrte kirker, som det ser ut til at Christian ønsket, var allerede etablert og godkjent av pavestolen i både Frankrike og Spania. Christians målsetning var derfor ikke uoppnåelig eller urealistisk, hvis vi ser på utviklingen i Europa i samtiden. Ved å blande seg inn i den kirkelige styringen brøt han både håndfestning og kirkerett gjentatte ganger. Dette bidro til at motstanden mot Christian som konge økte.²⁵

1.2.4 Lokalhistoriske arbeider

Det har også blitt skrevet lokalhistorie som omhandler dette emnet. Grethe Authén Blom har skrevet om Trondheim i denne perioden, hvor hun blant annet går inn på erkebispestolens rolle ved Erik Valkendorf og Olav Engelbrektsson. Samtidig skriver hun inngående om tiendepengeskatten. Dette er interessant materiale som ved siden av oversiktsverkene er aktuelt å trekke inn i mine undersøkelser. Jeg vil også undersøke om det finnes lokalhistorie

²³ Hamre 1998: 132

²⁴ Hamre 1998: 138

²⁵ Hamre 1998: 138-139

fra Stavanger, Bergen (Knut Helle), Hamar (Oddrun Kårstad) og Oslo (Arnved Nedkvitne og Edvard Bull) som er relevant for min problemstilling. Det som går igjen i litteraturen er fremstillingen av Christians behandling av biskop Karl på Hamar og valget av Erik Valkendorf som erkebiskop i Nidaros. Det er de to mest sentrale hendelsesforløpene i litteraturen som omhandler Christian og hans forhold til den norske kirken. Samtidig er konflikten mellom erkebiskop Erik Valkendorf og slottsherre i Bergen Jørgen Hanssøn nærmere behandlet hos flere av forfatterne. Også bispevalget av Anders Mus i Oslo, hans konflikt med Hans Mule, og sistnevntes valg som Mus' etterfølger er interessante saker behandlet i litteraturen som kan knyttes til min oppgave. Jeg har funnet svært lite eller ingenting om Stavanger bispedømme i litteraturen som beskriver Christians eventuelle innblanding og forsøkende kontroll over kirken der.

1.3 Kildemateriale

Jeg vil benytte meg av *Diplomatarium Norvegicum*, både i bokform og online. Dette er en samling brev eller diplomer fra middelalderen. Alle relevante brev vil bli sortert etter bispedømme og årstall, og deretter benyttet i arbeidet. 20 av 23 bind ligger tilgjengelig på nett, mens de tre siste vil bli undersøkt for hånd. *Diplomatarium Norvegicum* er et meget nyttig kildemateriale for meg i mitt arbeid, hvor jeg forhåpentligvis finner alt av relevant kildemateriale. Alle brev som inneholder informasjon om Christians korrespondanse med norske biskoper og andre geistlige vil være relevante, samt brev som inneholder informasjon om hans forhold til dem. Det er disse brevene som vil utgjøre grunnlaget for min argumentasjon i denne oppgaven, med støtte i litteraturen om emnet.

Det finnes dog utfordringer knyttet til dette kildematerialet. Søkefunksjonen fungerer ikke optimalt ved at den ikke alltid fanger opp det man søker etter. Derfor må man helst gå gjennom brev for brev i den aktuelle tidsperioden, som for meg hovedsakelig er 1507-1523 (Christian regent i Norge 1507-1513 og konge 1513-1523), for å fange opp alle mulige interessante og relevante brev. Det er nettopp dette jeg vil gjøre. En annen utfordring med kildematerialet i *Diplomatarium Norvegicum* er at selve brevene stort sett er skrevet på latin, eldre tysk/dansk eller andre språk og er derfor ikke uten videre lett å tyde. Det er dog et sammendrag ovenfor hvert av brevene på norsk (eller dansk), som gjør det lettere å tyde brevene og konkludere med hvilke brev som er relevante eller ikke.

De empiriske undersøkelsene vil bli gjennomgått ett bispedømme om gangen. Jeg vil starte med Hamar bispedømme, hvor vi først får se Christians politikk overfor den norske kirken. Deretter Nidaros, hvor det er mest tilgjengelig kildemateriale. Videre Vestlandet, med Bergen og Stavanger, og til slutt Oslo. Jeg vil inkludere alle relevante brev fra undersøkelsene, hvor brev som er knyttet til bestemte sakskompleks vil bli analysert. Dette gjøres for å finne en eventuell sammenheng i om Christian forsøkte å utøve innflytelse og makt overfor den norske kirkeprovinsen, hvorfor og hvordan han gjorde det, og eventuelt om han lyktes med det.

Kapittel 2 - Realhistorisk bakgrunn

For å forklare konteksten rundt mine undersøkelser vil jeg i det følgende kapittelet gjøre rede for den politiske utviklingen både før og under Christians tid. Det er viktig å få frem hvilke politiske forutsetninger Christian hadde både som regent og konge i Norge. Forholdet mellom de tre landene i Kalmarunionen er viktig i denne sammenhengen, hvor Danmark sto sterkest. Jeg vil gjøre rede for den historiske bakgrunnen fra midten av 1400-tallet til Christians avsigelse som konge i 1523 for å skape et helhetlig bilde av den maktpolitiske situasjonen i de tre landene. Dette er den politiske bakgrunnen for mine undersøkelser i kapittel 3-6.

Kalmarunionen ble dannet i 1397. Dette var en personalunion mellom både Norge, Sverige og Danmark. Personalunionen var et valgmonarki, noe som betød at rikene i utgangspunktet kunne velge sin egen konge. Dette førte til langvarige diskusjoner og konflikter. Frem til unionens oppløsning i 1523 satt ikke kongene langvarig på alle tre tronene samtidig.²⁶ Etter Kristoffer av Bayerns død i 1448 valgte svenskene Karl Knutsson til konge, mens Christian I ble valgt av danskene. For begge riker var det viktig å forene seg med Norge. I 1450 inngikk det danske og det norske riksrådet en evig unionsavtale i Bergen, hvor de var bundet sammen av en felles konge (Bergenstraktaten).²⁷

Etter å ha beseiret svenske opprørsgrupper ble kong Hans også hyllet som konge i Sverige i 1497. Kalmarrecessen fra 1483 var nå oppfylt, da han allerede var hyllet og anerkjent som konge i Danmark og Norge. Samtidig ble hans sønn Christian hyllet som svensk tronfølger. Kalmarunionen fra 1397 var med andre ord fornyet og igjen stadfestet, med en felles konge for alle tre rikene i unionen. Det skulle dog vise seg at opprørstendensene ikke var temmet verken i Sverige eller i Norge.²⁸

Knut Alvsson var rundt 1500 en av de mektigste verdslige jordeierne i Norge. Han tilhørte en høyaristokratisk familie med adelsslekt i alle tre rikene i unionen. Etter at han ble fratatt stillingen som høvedsmann på Akershus og det tilhørende slottslenet, førte det til at hans lojalitet til kong Hans ble sterkt svekket. I forkant av dette hadde også to av hans fogder blitt drept av bønder, hvor dommen var altfor mild i følge Alvsson selv.²⁹ Henrik Krummedike, en

²⁶ Store norske leksikon. Norseng, P.G., Opsahl, E. & Salvesen, H.: < <https://snl.no/Kalmarunionen> >

²⁷ Albrechtsen, E. *Danmark-Norge 1380-1814. Fællesskabet bliver til*. Oslo 1997: 207

²⁸ Taranger 1917: 213-214

²⁹ Norsk biografisk leksikon. Benedictow, O.J.: < https://nbl.snl.no/Henrik_Krummedike >

av tidenes største lensherrer i norsk historie, var kongens fullmektig ved dommen. Krummedike var kongens kanskje viktigste embetsmann i Norge.³⁰ Alvssons og Krummedikes familier hadde samtidig hatt et fiendtlig forhold i mange år. Som om det ikke var nok mottok Krummedike flere len, delvis på bekostning av Alvsson. Med alt dette tatt i betraktning er det kanskje ikke sjokkerende at Knut Alvsson var ute etter en slags form for hevn. Han søkte støtte i Sverige og gjorde opprør.³¹

En av grunnene til at kong Hans fikk støtte for sin kroning i Sverige, var hans forsoning med den svenske riksforsanderer Sten Sture. Opprørsfraksjonen i Sverige var dog ikke forsvunnet. Ved å gi Sture flere len og andre økonomiske fordeler, følte flere av kongens støttespillere i Sverige seg sviktet. Samtidig hadde kongen inngått en hemmelig avtale med Russland, som innebar en fordeling av Sveriges landområder mellom kong Hans og russerne. Når Sture senere ble fratatt flere av sine lensområder, var hans lojalitet til kongen brutt. Konsekvensen av dette var at Sture kom i kontakt med og startet et samarbeid med Svante Nilsson, hans største motstander i det svenske verdslige aristokratiet. Det var Stures hjemkomne sendebud Hemming Gadh som fikk i stand forsoningen. Det var disse personene Knut Alvsson nå søkte støtte hos.³²

Kong Hans ble allerede i 1501 anklaget for å ha brutt sine egne løfter, svensk lov, gamle sedvaner og Halmstadrecessen fra 1483. Syv rådsherrer, med Sten Sture og Svante Nilsson i spissen, leverte et oppsigelsesbrev til kongen og manet samtidig alle til motstand mot unionsveldet og til kamp for fedreland og frihet. Stemningen i Sverige var dog blandet, hvor erkebiskopen som helst ville ha forhandlinger, nølte. Flere stormenn støttet Sture og Nilsson, mens andre støttet kong Hans. Det var med andre ord en splittelse i hvor lojaliteten til den svenske eliten lå.³³

Opprøret i 1501 utviklet seg til en væpnet konflikt mellom Sverige og Danmark-Norge (som varte helt til 1523). Det tok ikke lang tid før unionsfiendtlige svenske grupperinger beleiret Stockholm. Opprørsgruppene tilrev seg raskt kontroll over rikets viktigste områder. Knut Alvsson klarte samtidig å skaffe seg varierende kontroll over store deler av Norge. I motsetning til Christian I i 1464, manglet Hans støtte hos større unionsvennlige grupperinger

³⁰ Norsk biografisk leksikon. Njåstad, M.: < https://nbl.snl.no/Knut_Alvsson >

³¹ Taranger 1917: 214-236

³² Hamre 1971: 141-142

³³ Larsson, L.O. *Kalmarunionens tid*. Stockholm 1997: 389

med ledere som hadde sterk regional makt. Sten Sture fikk stort sett støtte av bondestanden, med unntak av i Dalarna. Fredsforhandlinger mellom Knut Alvsson og Henrik Krummedike endte i førstnevntes død, dette til tross for at han ble lovet fritt leide til møtet. Opprøret i Norge opphørte etter dette.³⁴

Riksförständer i Sverige, Sten Sture, døde i 1503. Svante Nilsson ble valgt til hans etterfølger. Svante Nilsson hadde i motsetning til Sture større støtte i Dalarna, spesielt gjennom hans forhold til sogneprest Arvid Siggesson i Mora. Svante Nilsson fikk generelt god støtte fra bønder, bergverksmenn og borgere i Stockholm, noe som utgjorde en grunnpilar i hans fremtreden og politikk.³⁵ Situasjonen blant bøndene sør i Sverige var dog svært ustabil under Svante Nilssons tid som riksförständer. Det fantes ingen ensrettet støtte til noen av partene i konflikten. Det betyr derimot ikke at disse foretrakk kong Hans, men at man ikke var fornøyd med riksförständerens styring av riket, spesielt gjennom stor skattlegging. Han hadde heller ingen entydig støtte verken blant adelsmenn, borgere eller bønder.³⁶

Absalon Taranger skriver at Knut Alvssons til slutt mislykkede forsøk på å styrte danskestyret i Norge, fikk en avgjørende konsekvens for kong Hans' og kong Christians politikk i Norge. Nemlig at det ble viktigere enn noen gang å ha full kontroll over det norske riket. Gang på gang viste det seg vanskelig eller umulig å tvinge frem Sveriges underordning, i hvert fall på lengre sikt. Derfor ble det enda viktigere å opprettholde kontrollen over Norge. Hvis man mistet kontrollen over Norge, ville riket sannsynligvis bli forent med Sverige, og da ville det maktpolitiske sentrum i Norden flyttes fra Danmark til Sverige.³⁷

De følgende år ble preget av forhandlinger og varierende fredsinitiativ. Kong Hans ga de svenske opprørerne to valg; nemlig å enten anerkjenne ham selv eller hans sønn Christian som konge, eller å betale en stor årlig tribut. Å betale tributten var muligens det minste av to onder, men for de fleste vanskelig å gjennomføre. Krigen fortsatte, dog uten særlig omfattende væpnede konflikter. Kongens strategi var å stenge svenskenes tilførsel og deres eksport. Han hadde nemlig en overlegen flåte som gjorde det mulig med en handelsblokade. Samtidig gjennomførte han flere plyndringstokt langs kysten.³⁸

³⁴ Larsson 1997: 390-392

³⁵ Larsson 1997: 398-399

³⁶ Larsson 1997: 403-406

³⁷ Taranger 1917: 235-236

³⁸ Larsson 1997: 401-402

Den danske handelsblokaden ble til slutt meget uheldig for det svenske riket, spesielt da de vendiske hansestedene så seg nødt til å alliere seg med kong Hans. I 1509 ble det inngått en fredsavtale som innebar at Sverige forpliktet seg til å betale en årlig tributt på 13 000 mark. Dette medførte splittelser og kaos i det svenske riksrådet. De av medlemmene som hadde slutført forhandlingene hadde gått ut over sine instruksjoner, og riksforsander Svante var langt i fra fornøyd. I samarbeid med andre verdslige rådsmedlemmer klarte han til slutt å overbevise flertallet i riksrådet om å gå til krig mot kong Hans. Dette til tross for at han hadde flere motstandere, gjerne kalt "fredspartiet", med blant andre erkebiskopen og flertallet biskoper i spissen. Krigen brøt ut igjen i 1510.³⁹

Generelt kan man se at situasjonen i Sverige var høyst uavklart før Christians tid som regent i Norge og konge i Danmark-Norge. Det svenske riket var intet sammenhengende og samlet rike med felles interesser, målsetninger og holdninger. Riket var splittet i flere samfunnslag, som igjen var splittet i lojalitet og interesser. Både blant bønder, geistlige, adelsmenn og borgere fantes det splittelser. Det ser ut til at riksforsander Svante Nilsson hadde regionalt god støtte fra bøndene, bergverksmenn og Stockholmsborgere. Samtidig var det vanskelig for ham å skaffe seg tilstrekkelig nasjonal støtte fra bøndene i hans iver etter å skape en så stor hær som mulig i konflikten med kong Hans. De geistlige ser stort sett ut til å ha vært for fredsinitiativer og forhandlinger, og var på den måten motstandere av riksforsanderens unionsfiendtlige politikk. Blant de verdslige adelsmennene fantes det også splittelse i form av hvor lojaliteten deres lå, enten den lå hos riksforsander Svante eller hos kong Hans.⁴⁰

Det er viktig å forstå bakgrunnen for den maktpolitiske utviklingen i Norden i denne perioden. For både den danske kongen, adelen, geistligheten og borgerskapet var det av klar interesse å opprettholde Kalmarunionen. En stor union betød mer land, flere len, embeter og større rikdom for både adel og geistlighet. Adelen støttet kongen i unionspolitikken, men ville ikke at kongen skulle øke sin makt i staten. De hadde et sterkt fotfeste i riksrådet og så derfor på en ekspansjon som positivt. Det de fryktet var en sterk konge som samlet all makt hos seg selv. Borgerne støttet unionspolitikken, men ønsket samtidig økt makt for kongen overfor adelen. Ved å være konge for alle tre rikene sikret kongen seg en sterk maktpolitisk posisjon. En samlet union ville være en maktfaktor å regne med i Europa. Det ville også sikre kongen

³⁹ Larsson 1997: 414

⁴⁰ Larsson 1997: 400

herredømme i Østersjøen og myndighet over Vesterhavsoyene.⁴¹

Egentlig kan unionskonfliktene ses på som en kamp om Norge. Sverige og Danmark var de to sterkeste rikene, som begge hadde stor interesse av å være forent med Norge. Sverige ville ikke underlegges Danmark, men problemet der var politisk splittelse knyttet til kongetronen. Det fantes likevel et sterkt aristokrati i Sverige i motsetning til i Norge, hvor adelslektene hadde blitt tynnet ut og hvor inngiftede svensker og dansker nå tok større plass enn tidligere. I Danmark fantes det både et sterkt aristokrati og en sterk kongemakt, det var derfor hovedtyngden i unionen lå her. Det ble med andre ord viktigere enn noensinne for både Sverige og Danmark å ha kontroll over Norge i maktkampen om hegemoniet i Norden. I sammenheng med dette er det et viktig poeng at kirken var en sterk samfunnsmakt, blant annet gjennom dens jurisdiksjonsrett, økonomiske ressurser, innflytelse og erkebiskopens rolle i riksrådet. Å kontrollere den norske norske kirken var derfor viktig for å kontrollere Norge.⁴²

Kong Hans døde i 1513. Da hadde forbundet mellom Sverige og Lübeck mot Danmark brutt sammen. Den danske flåten var overlegen og bidro sterkt til kongens suksess. Beseiringen av Lübeck (de vendiske hansasteder) og Sveriges underkastelse til Danmark var to av Hans' store mål i sin tid som konge, sammen med kontrollen over Norge. Dette hadde han nå lyktes med, og døde slikt sett suksessfull.⁴³

Christian hadde vært svært delaktig i konflikten både i Sverige og i Norge under Hans' tid som konge. Felttog mot Sverige i 1497 var det den da 16-årige Christian som hadde ledet i farens fravær. Han ble også sendt til Norge i 1502 for å slå ned på Knut Alvssons opprør, noe han lyktes i, sammen med blant andre Henrik Krummedike. Grunnet uro i Norge bestemte danske kong Hans seg for å sende Christian til Norge for å få oppnå kontroll over riket. Høsten 1506 ankom Christian Norge, og styrte riket som regent fra 1507.⁴⁴

Sten Sture den yngre, Svante Nilssons sønn, var nå Christians største motstander i Sverige etter Svantes død i 1512. Christian hadde i 1515 sluttet fred med Sverige frem til 1517, hvor det skulle samles til et forliksmøte. Man ble ikke enige, og krigen brøt ut igjen. I konfliktene

⁴¹ Steen 1935: 27-31

⁴² Steen 1935: 27-31

⁴³ Taranger 1917: 256-259

⁴⁴ Taranger 1917: 225-226

endte det med nederlag for Christian både i 1517 og i 1518. Det er godt mulig at han undervurderte svenskene. Derfor startet han en stor opprustning i 1519 for å knuse svenskene en gang for alle. Store skatter ble innført for å finansiere krigen, blant annet tiendepengeskatten. Det store felttoget startet i januar 1520. Etter at riksforsander Sten Sture den yngre døde, snudde tyngdepunktet i konflikten drastisk. Både den svenske adel og geistlighet støttet nå Christian og en svensk bondereisning var ikke nok til å stoppe Christians fremgang.⁴⁵

Christian ble hyllet som konge i Sverige i 1520, men ga seg derimot ikke med det. I følge Taranger ble 2 biskoper, 14 adelsmenn, 3 borgermestere, 14 rådmenn og 20 borgere henrettet i Stockholm 8. november, også kalt Stockholms blodbad. Alle de henrettede hadde en eller annen kobling til Sten Sture, altså alle som kunne tenkes å stå i veien for Christians styre i Sverige. Men som vi tidligere har sett var det ikke lett å holde Sverige i union ved tvang. Den svenske adelsmannen Gustav Eriksson (Vasa), som hadde mistet sin far og andre slektninger i blodbadet, startet et opprør i Sverige mot Christian, noe han lyktes med. Han ble valgt til riksforsander i Sverige i 1521 og endelig til konge i 1523. En tvangsunion med Danmark var ikke lenger aktuelt.⁴⁶

Christian hadde ikke bare utfordringer i Sverige gjennom opprør fra Gustav Vasa. Lübeck var også på krigsstien, og allierte seg igjen med Sverige i kampen mot den danske makten. I tillegg til dette utbrøt det opprør mot kongen også på hjemmebane. Han ble avsatt som dansk konge 20. januar 1523 på Viborg landsting. Hans onkel Fredrik I ble igjen tilbudt tronen, og godtok nå tilbudet. Christians hensynsløse styre, som kulminerte i Stockholms blodbad, fikk sine konsekvenser. Hans tid var forbi.⁴⁷

2.1 Oppsummering

Danmark, med et sterkt aristokrati og en sterk kongemakt, var det ledende riket i Kalmarunionen. Sverige var politisk splittet og manglet derfor enighet om en svensk kongelig kandidat, mens Norge i tillegg manglet et sterkt aristokrati, hvor inngiftede svensker og dansker hadde overtatt mange adelige embeter. Problemet for den danske kongen var at

⁴⁵ Taranger 1917: 291-297

⁴⁶ Taranger 1917: 297-299

⁴⁷ Taranger 1917: 298-299

Sverige nektet å underlegges Danmark gjennom tvang. Gjentatte forsøk på dette feilet til slutt. Derfor var det enda viktigere for Danmark å kontrollere Norge i maktkampen med Sverige. Det var også i Sveriges interesse å være i union med eller ha kontroll over det norske riket. Det var altså Danmark og Sverige som hovedsakelig kjempet om hegemoniet i Norden, hvor det norske riket var en nøkkel i kampen mot den andre. For å ha kontroll over Norge, var det viktig å kontrollere den norske kirken, som var en sterk og viktig samfunnsmyndighet gjennom dens jurisdiksjonsrett, økonomiske ressurser og innflytelse i det norske riksrådet. Alle biskopene var medlemmer i riksrådet. Erkebiskopen hadde gjennom Halmstadrecessen av 1483 rett til å innkalle til møte i riksrådet annethvert år, hvor møtet både hadde legitimitet som domstol og politisk maktinnehaver, uansett om kongen var til stede eller ikke. Den norske kirken og erkebiskopen i Nidaros var med andre ord en maktfaktor å regne med i Norge.

Kapittel 3 - Hamar

3.1 Bondeopprør

De empiriske undersøkelsene vil starte i Hamar bispedømme, da det er her vi først ser Christians politikk overfor den norske kirken. Det finnes ikke særlig korrespondanse mellom Christian og biskopen på Hamar, men det finnes derimot ganske mye materiale (både i kildene og i litteraturen) knyttet til bondeopprøret og fengslingen av biskop Karl. Det som skjedde på Hamar satte en slags standard for Christians styre i Norge. Hvis geistligheten og allmuen samlet seg mot kongen og hans krets, ville dette være en trussel mot kongemakten. Derfor slo Christian hardt ned på dette.

*Brev av 29. februar 1508.*⁴⁸ Dette brevet beskriver bondeopprøret på Hamar, hvor Arvid Siggesson (sogneprest i Mora) skriver til Svante Nilsson (riksforstander i Sverige). Det er for øvrig biskop Karls søster og hennes mann som er grunnlaget for Siggessons brev, gjennom deres muntlige fortelling etter å ha flyktet til Sverige.⁴⁹ Hedmarkingene hadde i løpet av vinteren samlet seg mot regent Christian som visstnok ville ”kue dem”. Bondeopprøret ble heller mislykket, da Christian ”omgikk dem, fanget noen og drepte andre, blant dem Herlaug Hudfat og flere av de beste.” Hudfat blir for øvrig beskrevet som opprørsleder. Christian reiste så til Oslo og skrev til biskop Karl og informerte om sin ankomst til Hamar. Biskopen var dog ikke tilstede da Christian ankom Hamar med sine folk og slapp inn på bispegården da han sa at svenskene var etter ham. Christian hadde med seg rundt 500 menn, hvor han så plyndret både bispegården og kirken, og fanget både kanniker, prester og velstående bønder. Bondeopprøret på Hamar fikk med andre ord alvorlige konsekvenser for de involverte.

Det kommer klart frem i dette brevet at det ikke bare er på Hamar det vises misnøye mot Christian, kong Hans og danskene generelt. Det skrives blant annet at allmuen i Dalarna når som helst er villig til å slåss mot danskene, da de er særlig nært knyttet til nordmennene. Det skrives også at hvis det ikke blir våpenstillstand bør nordmennene få hjelp slik at kong Hans får to riker mot seg. Sognepresten i Mora viser klar motstand mot den danske kongemakten, og oppfordrer i dette brevet Svante Nilsson til å være klar til å støtte nordmennene. Hvorvidt riksforstander Svante Nilsson deler biskop Siggessons syn på saken kommer ikke frem, men det er sannsynlig at han støtter Siggesson, da han tross alt er en

⁴⁸ DN XXII: 69

⁴⁹ Hamre, L. *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513*: Oslo 1971: 227

sentral del av den svenske opprørsfraksjonen mot danskestyret.

Årsaken til dette bondeopprøret på Hamar er noe usikkert, men Lars Hamre skriver at det sannsynligvis kom av nye og uvanlige skattepålegg og harde og hensynsløse skatteinnkrevninger. Samtidig skriver Taranger at Christian hadde innsatt en forræder som fogd over et gods på Hedmarken.⁵⁰ Erkebiskop Gaute skrev til kongen angående denne nye skattleggingen på allmuen, og kong Hans benektet ikke dette i sitt svar til erkebiskopen. Eldre norsk lov sa at ekstra skattlegging uten samtykke fra allmuen var forbudt. Med utgangspunkt i dette er det ikke unaturlig at bøndene på Hamar reagerte.⁵¹

I forbindelse med Stockholms blodbad (som ble behandlet i kapittel 2) ble to svenske biskoper henrettet etter Christians ordre. Dette var en handling som ifølge kirkelige lover ville føre til ekskommunikasjon eller bannlysning fra kirken. Denne handlingen har flere likheter med Christians behandling av biskop Karl på Hamar, hvor han igjen beklager seg overfor pavestolen, og forklarer at hans handling var motivert ut i fra en sammensvergelse mot ham selv som person. Hamre skriver at dette neppe har overbevist verken paven eller kardinalene. Det som dog er interessant er det politiske aspektet i pavestolens behandling av denne saken. Christian var nemlig svogeren til Karl V, keiser av det tysk-romerske riket, gjennom sitt ekteskap med hans søster Elisabeth. Hamre skriver derfor at kirken neppe ville skape unødvendig konflikt med Christian på grunnlag av hendelsene i Stockholm, noe som muligens ville risikere større problemer i det lange løp. Det endte likevel med en gransking, noe som derimot resulterte i at Christian unnslopp straff.⁵²

3.2 Fengslingen av biskop Karl og dens etterspill

Brev av 2. november 1508, sannsynligvis skrevet av biskop Jens Andersson i Odense, men ikke kjent til hvem. Dette brevet beskriver Christians fengsling av biskop Karl på Hamar.⁵³

Årsaken til fengslingen var mistanker om at biskop Karl sto i ledtog med svenske opprørsfraksjoner, samtidig som han visstnok var initiativtaker til bondeopprøret på Hamar. På et møte i Varberg krevde Christian å ta biskop Karl i forvaring, men dette ble avslått av

⁵⁰ Taranger 1917: 245-248

⁵¹ Hamre 1971: 225-226

⁵² Hamre 1998: 141-142

⁵³ DN XXII: 79

både de norske og de danske biskopene og prelatene. Nå gjør derimot biskop Jens Andersson i Odense det kjent at han er villig til å akseptere biskop Karls forvaring for ett år.

*Brev av sommer 1510.*⁵⁴ Kong Hans skriver til kardinal Marcus Cornarius og minner ham på striden mellom Christian og biskop Karl på Hamar. Kongen ber kardinalen om en snarlig avgjørelse, og informerer om at Christian selv vil utrede saken for kardinalen via brevveksling. Både kong Hans og regent Christian var ivrige etter å frifinne sistnevnte i denne konflikten, og derfor er det ikke overraskende at de ville ha en snarlig utredning fra kardinalen.

*Brev av 6. februar 1512.*⁵⁵ Det ser ut til at dette er et svar fra paven til Christian, etter at sistnevnte har skrevet om konflikten med biskop Karl på Hamar, som sammen med andre av kongens undersåtter har sveket Christian (i følge ham selv) og i skjul prøvd å overgi regenten til hans fiender. Han påstår også at disse har hatt som mål å ta livet av ham. Christian melder til paven at han derfor har straffet disse menneskene, men har satt biskop Karl i geistlig varetekt på grunn av hans verdighet og aktelse som biskop. Han har derimot ingen planer om å la biskopens gjerninger forbli ustraffet til tross for hans hellige verv som biskop. Derfor skriver han til paven og ber om tillatelse til å la sine verdslige dommere føre saken og avsette dom mot biskopen, da kirken hadde jurisdiksjonsrett i saker som gjaldt geistlige. Biskopen vil i følge Christian holdes i passende fangenskap, mens domsforhandlingene sendes til paven. Paven innvilger i dette brevet Christians forespørsel, og befaler tre av sine undersåtter om å undersøke saken.

*Brev av 30. mars 1512.*⁵⁶ Dette brevet står i sammenheng med brevet av 6. februar 1512, hvor pave Julius II fortsatt behandler forespørselen fra Christian, tilknyttet konflikten med biskop Karl på Hamar. Paven skriver nå at biskopene i Lübeck og Slesvig, eller en av disse, skal undersøke saken i stedet for biskopene i Verdun og Schwerin, sammen med pavens embetsmann i Norden, Idzardus Gravius.

*Brev av 17. desember 1512.*⁵⁷ Pavens embetsmann i Norden, som sammen med biskopene i Lübeck og Slesvig skulle behandle saken mellom Christian og biskop Karl på Hamar, har nå

⁵⁴ DN XVII: 1167

⁵⁵ DN XVII: 804

⁵⁶ DN XVII: 805

⁵⁷ DN VII: 531

frifunnet Christian for behandlingen av biskopen. Christian risikerte ekskommunikasjon fra den katolske kirke på grunn av behandlingen og fengslingen av biskopen, som i utgangspunktet ikke lå i regentens lovlige handlingsrom.

Jeg har tidligere sett på sættargjerden fra 1277, fornyet i 1458, som ga kirken i Norge all jurisdiksjon knyttet til geistlige saker (se kapittel 1). Denne jurisdiksjonen er inkludert i håndfestningen av 1483 og også i håndfestningen Christian måtte underskrive da han ble konge i Norge i 1513. Han måtte gi etter for riksrådet, som ikke var spesielt fornøyd med hvordan hans far Hans hadde opptrådt. Den første logiske slutningen man kan trekke, er at selv om biskop Karl på Hamar har nasjonal høy geistlig rang, er en konspirasjon mot kongen en alvorlig forbrytelse. Det er nok også derfor Christian blir frifunnet, til tross for at alle saker hvor geistlige er involvert, i utgangspunktet skulle bli behandlet av en geistlig domstol. Christian informerer samtidig pavens embetsmann Idzardius Gravius om at de fangede opprørerne har anklaget biskop Karl for å være initiativtaker til opprøret mot regenten. Idzardius finner derfor Christians fremgangsmåte mot biskopen for akseptabel og frifinner regenten.⁵⁸

Samtidig skriver Lars Hamre at ved fengslingen av biskop Karl gjorde Christian seg skyldig i en grov krenkelse av kirkeretten:

”Etter privilegium canonis som var vedteke på det andre Lateran-konsilet i 1139 og utforma vidare i seinare kyrkjeleg lovgjeving, førte realinjurier mot geistlige ipso facto til at vedkomande gjerningsmann fall i bann. Det var såleis tale om det som i kyrkjeretten vert kalla ei excommunicatio latae sententiae.”⁵⁹

Taranger skriver også at han mener det var drøyt å fengsle en biskop og beslaglegge godset hans, til tross for at han muligens var innblandet i opprøret. Geistligheten sto i utgangspunktet sterkt i samfunnet i denne perioden, og en biskop var høyt i det geistlige hierarkiet. Regenten hadde ingen rettigheter til å kunne gjøre dette uten domfelling.⁶⁰

På grunn av Karls bispeverv måtte det i særlig grad forventes konsekvenser for regentens behandling av Karl. Dette var med andre ord en alvorlig sak som truet Christians fremtid.

⁵⁸ Hamre 1971: 228

⁵⁹ Hamre 1971: 227-228

⁶⁰ Taranger 1917: 245-248

Derfor var Christian tidlig ute med å dempe anklagene mot seg og sine handlinger. Ved å argumentere for at han handlet som han gjorde bare på grunn av at han var i en nødssituasjon, kan hans krenkelse av kirkeretten forsvares. Selv om Karl var biskop og av geistlig stand og derfor i utgangspunktet utenfor regentens jurisdiksjon, måtte Christian (i følge seg selv) gripe inn for å forhindre at biskopen skulle true hans rike og ham selv.

3.3 To versjoner av Christians atferd på Hamar

Christians behandling av bøndene på Hamar og biskop Karl hadde med andre ord to versjoner. Den første gjennom den svenske biskopen Arvid Siggesson, som tok utgangspunkt i hva biskop Karls søster og hennes mann fortalte fra hendelsene. Disse hadde opplevd konflikten på nært hold, og således en pålitelig kilde. Dog var de nært knyttet til både bøndene på Hamar, og da spesielt biskopen selv, med tanke på slektskapet. Karl og hans søster tilhørte Skåncke-slekten, en av de fremste adelsslektene i grenselandskapet Jemtland. Biskopens onkel hadde også vært sentral i kampen mot Christians bestefar, Christian I. Det var med andre ord sterk tilknytning mellom biskop Karl og danskfiendtlige grupperinger på begge sider av grensen. At biskopen derfor tilhørte noe som kong Hans og regent Christian anså som en risikogruppe er derfor heller ikke utenkelig.⁶¹

Samtidig var Arvid Siggesson en sterk motstander av det danske styret, regent Christian og unionen, og gjennom sitt geistlige embete sannsynligvis vennlig innstilt mot biskop Karl. Lars Hamre skriver også at riksførstanderen i Sverige, nemlig Svante Nilsson, som var mottaker av Siggessons brev, hadde bruk for korrekte og objektive opplysninger om hendelsene. Derfor er det sannsynlig at Siggessons opplysninger var korrekte så langt det lot seg gjøre ut i fra hans kunnskap om saken.

Den andre versjonen av saken ble utarbeidet og presentert av regenten selv og hans rådgivere. Christian måtte naturligvis prøve å vri seg unna mulig straff fra paven selv. Hans handlinger mot bøndene på Hamar og biskop Karl måtte på alle mulige måter forsvares. Fremstillingen av saken var samtidig rettet mot paven og hans rådgivere, de som umulig kunne ha særlig kjennskap til saken fra før av.⁶²

⁶¹ Norsk biografisk leksikon. Njåstad, M.: < https://nbl.snl.no/Karl_Jensson >

⁶² Hamre 1971: 229-231

3.4 Konklusjon

Hvorvidt biskop Karl faktisk var skyldig i det Christian beskyldte ham for, kan vanskelig vites. Christians versjon og forklaring for pavestolen ble i hvert fall i samtiden godtatt og regenten frifunnet. Derimot er det sannsynlig at både allmuen og geistligheten var heller kritiske til Christian og hans behandling av biskopen. At han fengslet en biskop uten dom var heller ikke spesielt populært i Danmark. Da Christian mot slutten av sitt virke som konge i unionen, var på vei til å miste sin makt og det danske riksrådet skulle begrunne sin manglende støtte til kongen, ble denne hendelsen nevnt som en av grunnene til at han ikke var skikket til å være konge. Det viste kongens ”tyranniske sinnelag”.⁶³ Generelt ser det ut til at behandlingen av biskop Karl og bøndene på Hamar, selv om det ble godtatt av pavestolen, aldri ble allment godtatt av den norske allmue, ei heller hos geistligheten og adelen i både Danmark og Norge. Men det viste hva Christian var i stand til å utføre, og samtidig komme unna med det. Da er det ikke rart at det skapte både en motvillig respekt og frykt for den senere kongen. Christians fremtreden på Hamar og behandlingen av biskop Karl, viser en hensynsløs mann som kun var ute etter å sikre sin egen makt. Det viser også en manglende respekt overfor kirkemakten, som i samtiden var relativt likestilt med kongemakten. Det er et eksempel på hans strategi med å utøve makt over kirken. Opprøret på Hamar skyldtes sannsynligvis økte og nye skatter, som ikke ble godt tatt i mot, samtidig som skatteinnkrevningene var tøffe og hensynsløse. Da dette så skapte et bondeopprør som på Hamar, var det nok naturlig for Christian å slå ned på dette så fort som mulig, da det var en trussel mot hans styre av Norge. Ved å opptre så hensynsløst overfor både bønder og geistlige, og i tillegg slippe unna med det, klarte Christian å gjennomføre noe som kun var fordelaktig for ham selv, i hvert fall på relativt kort sikt. Han fikk slått ned på opprøret, fikk økte skatter, slapp unna represalier fra pavestolen, og beholdt sin posisjon som regent og kommende konge. Samtidig viste han folk i samtiden hvilke konsekvenser som ble påført de som sto i mot ham. Det vites for øvrig ikke nøyaktig hva som skjedde på Hamar etter biskop Karls død.

⁶³ Hamre 1971: 232-233

Kapittel 4 - Nidaros

Fra og med 1508 finnes det korrespondanse mellom Christian og erkebiskopen i Nidaros. Mest kontakt er det mellom Christian og erkebiskop Erik Valkendorf, men også med erkebiskop Gaute Ivarsson før hans død. Christians forhold til erkebiskopen i Nidaros var konfliktfylt i den tiden Ivarsson hadde embetet. Valkendorf derimot var en del av Christians innerste krets av støttespillere, og man skulle forvente at forholdet til erkebiskopen da ville bedre seg. Det gjorde det også, men etter hvert utviklet det seg til konflikt også mellom Valkendorf og Christian. Christian ønsket å kontrollere erkebispesetolen, da erkebiskopen hadde en sentral rolle i riksrådet. Samtidig var erkebiskopen den norske geistlighetens øverste instans. Christian ønsket å ha kontroll over kirken, og ville ikke at den skulle være en sterk maktfaktor under hans styre av landet. Derfor var det viktig for Christian at erkebiskopen var en mann han kunne stole på og som var lojal mot ham.

4.1 Gaute Ivarsson

Brev fra 31. mai 1508 viser erkebiskop Gantes misnøye med Christians behandling av biskop Karl av Hamar.⁶⁴ Han klager for kong Hans over fengslingen av biskop Karl og ber om at biskopen, som han mener alltid har vært tro mot kongen og riket, skal gjeninnsettes i sin stilling som biskop på Hamar og få hørt sin sak i en kirkelig domstol.

Brev fra 18. juli 1508 viser svar fra kong Hans til erkebiskop Gaute i anledning Gantes klage over fengslingen av biskop Karl på Hamar.⁶⁵ Kong Hans svarer at biskop Karl skal svare for sine rette dommere, at bispegården på Hamar styres av Knut Knutssøn og at hans sønn Christian har tatt kontakt med paven i Roma i forbindelse med saken.

Brev fra 29. juli 1509 viser brev fra Ture Jönsson (svensk lagmann og opprørsleder) til Svante Nilsson, hvor det beskrives misnøye med Christian, særlig over hans anmodning om å bli kronet i Bergen og også over flere drap på denne tiden.⁶⁶ At Christian ønsket å bli kronet, samtidig som hans far fortsatt var konge i unionen, skapte misnøye mange steder i landet.

⁶⁴ DN VIII: 471

⁶⁵ DN VIII: 473

⁶⁶ DN XXII: 81

Erkebiskop Gaute Ivarsson besøkte kong Hans og var ikke spesielt fornøyd med verken Hans eller regent Christian. Da erkebiskopen ikke kom hjem til sankthans, fryktet allmuen at han hadde lidd samme skjebne som biskop Karl.

Av disse brevene ser vi at erkebiskop Gaute Ivarsson ikke var spesielt fornøyd med Christian og hans handlinger som regent i Norge på denne tiden. Christians fengsling av biskop Karl på Hamar var en handling som ikke ble tatt spesielt godt i mot hos erkebiskopen. Gautes holdning til Christian i sammenheng med dette kan bety flere ting. Det kan bety at han så fengslingen av biskop Karl som en trusselhandling mot hele den norske kirke. Det kan igjen bety at han følte seg personlig truet i sin rolle som erkebiskop i Nidaros. Gaute var sannsynligvis opptatt av kirkens integritet. Hans reaksjon på fengslingen av biskop Karl er derfor forståelig. At en norsk regent vilkårlig fengslet en biskop, som tross alt sto høyt på den geistlige rangstigen, skapte reaksjoner. Det vitnet om en hensynsløs person som gjennom en slik handling var en trussel mot den norske kirke som helhet og som maktfaktor.

Generelt ser vi at forholdet mellom Christian, i sin rolle som regent i Norge, og erkebiskop Gaute Ivarsson i Nidaros, ikke var spesielt godt. Det knappe kildematerialet forteller oss at Christians fengsling av biskop Karl på Hamar, og overtakelsen av bispegården der, er sentralt i erkebiskopens misnøye med Christian, i hvert fall av det som blir ytret i brevene. Gaute Ivarsson var en mektig mann, spesielt fordi han som erkebiskop var leder av det norske riksrådet, slik som det i følge Imsen hadde vært siden 1450.⁶⁷ Formelt var det i hvert fall slik fra 1483, gjennom håndfestningens §45, hvor han hadde rett til å innkalle rådet til møte annethvert år.⁶⁸ Riksrådet hadde stor makt i Norge i forkant av Christians inntreden som konge i unionen. Da Gaute var en sterk tilhenger av riksrådets rolle og funksjon, ble forholdet mellom han og Christian konfliktfylt. Det er derfor ikke rart at han prøvde å stå opp mot Christian og hans handlinger, da disse handlingene hadde en sterk negativ virkning for erkebiskopen og hans interesser. Gaute var det geistlige overhodet, med sterke røtter i den norske kirkelige tradisjonen. Han ville opprettholde sin egen og kirkens makt i det norske samfunnet. Christian var det verdslige overhodet, med interesse av å ha innflytelse overfor den norske kirken, i hvert fall til den grad at kirken ikke var en likeverdig maktfaktor som staten. Han ville at kirken skulle underlegges staten, slik at han hadde full kontroll over det

⁶⁷ Imsen, S. *Noregs nedgang*. Oslo 2002: 7

⁶⁸ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. *Norske middelalderdokumenter*. Universitetsforlaget, Bergen 1973: 476

norske riket. Dette la dermed føringer for valget av ny erkebiskop i Nidaros. For Christian var dette et viktig valg.

4.2 Valget av Erik Valkendorf

To brev som angikk erkebispesetet ble skrevet av kong Hans sommeren 1510. I det første brevet skriver Hans at erkebiskop Gaute Ivarsson er død, og anbefaler deretter sin sekretær og prins Christians kansler, Erik Valkendorf, til å bli Gattes etterkommer. Dette brevet er rettet til paven i Roma. I det andre brevet ber kong Hans kardinalen i Roma om å anbefale nettopp Erik Valkendorf som erkebiskop til paven. Hvorvidt ønsket om Erik Valkendorf som erkebiskop kom fra kong Hans eller prins Christian (eller begge) gis det ikke klart uttrykk for i brevene. Det er i kong Hans sitt navn at brevene er skrevet, men det kan like gjerne være på initiativ fra regent Christian, noe også litteraturen støtter.⁶⁹

Ifølge Absalon Taranger var det nettopp Christian som ville ha sin lojale støttespiller Valkendorf inn i vervet som erkebiskop. Taranger skriver at domkapitlet valgte en av sine egne, nemlig Jens Krabbe, til å være Gattes etterkommer som erkebiskop. Dette var ikke i Christians interesse. Han anbefalte derfor sin egen kansler Erik Valkendorf til pavelig utnevning. Valkendorf ønsket ikke å overta denne stillingen, men lot seg etter hvert overtale. Hva som lå i denne overtalelsen er heller usikkert. Det kan være at forholdet dem i mellom ble preget av dette.⁷⁰

Ifølge Taranger reiste i hvert fall Christian til sin far og fikk ham til å skrive til paven og i dette brevet anbefale Valkendorf. Det er nok nettopp dette brevet jeg har beskrevet ovenfor. Paven godkjente valget av Valkendorf, og dermed ble det også respektert av domkapitlet, til tross for at kirken i utgangspunktet hadde fri rett til å velge sin egen erkebiskop uten innblanding fra kongehuset. Det er ikke vanskelig å se for seg hvorfor Christian ville ha Valkendorf som erkebiskop i stedet for Jens Krabbe. Christian kjente og stolte på Valkendorf, som hadde vært lojal mot ham så langt i en rolle som hans kansler. Dette valget av erkebiskop kan ses på som en sentral del av Christians bevisste strategi med å ha kjente og lojale støttespillere i viktige posisjoner rundt omkring i landet.⁷¹

⁶⁹ DN XVII: 1163/1164

⁷⁰ Taranger 1917: 254-255

⁷¹ Taranger 1917: 254-256

Ikke bare fikk han større innflytelse i den norske kirke, men også i det norske riksrådet. Man kan driste seg til å påstå at nettopp dette valget er avgjørende i maktkampen mellom stat og kirke. Maktforholdet mellom konge og kirke virker nå å være i førstnevntes favør, med tanke på at domkapitlet egentlig hadde valgt Jens Krabbe som ny erkebiskop.⁷² Valget har også flere likheter med Hans sin innsettelse av Anders Mus som biskop i Oslo i 1506. Også da hadde domkapitlet i utgangspunktet valgt sin egen innfødte kandidat, men ble presset til å godta kongens valg av biskop. §6 i håndfestningen, om kongens fraskrivelse av all innblanding i valg av biskoper eller andre prelater, ble brutt også den gang. I 1506 ble også §3 i håndfestningen, som sa at ingen som ikke er innfødt skal ha rett til kirkelige len og inntekter, brutt.⁷³

Erik Valkendorf hadde i flere år vært Christians kansler, med andre ord direkte underlagt ham. I rollen som personlig kansler til en kongssønn, var lojalitet et viktig stikkord. Embetet som erkebiskop ga Valkendorf langt større makt, da embetet fra gammelt av var således likestilt med kongen, bare underlagt paven. Valkendorfs handlingsrom utvidet seg med andre ord kraftig gjennom dette embetet.

Grethe Authén Blom skriver dette om Valkendorf:

”et høyere kall kan ha demret for ham: en forpliktelse til å utøve den makt og myndighet som tradisjonelt hadde ligget til en metropolitan. Slike vyer kunne medføre initiativ og handling på egne premisser.”⁷⁴

Samtidig skriver Lars Hamre at Valkendorf fortsatt ville vise sin lojalitet til Christian, men at det viste seg å bli vanskelig, med tanke på interessekonflikten mellom kongen og kirken.⁷⁵ Valkendorfs forgjengere hadde vært norske menn valgt internt fra domkapitlet, med sterke røtter i det norske kirkefelleskapet. Valkendorf derimot var en utenlandsk inntrenger uten bånd til domkapitlet i Nidaros. Man skulle derfor tro at hans inntreden i embetet som erkebiskop ville medføre gnisninger og mulige konflikter med domkapitlets medlemmer. Blom mener at selv om det første møtet mellom den nye erkebiskopen og de etablerte i domkapitlet var kjølig og distansert, tok det ikke lang tid før forholdet dem i mellom var

⁷² Kolsrud, O. *Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen*. Kristiania 1913: 215

⁷³ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. 1973: 468-469

⁷⁴ Blom, G.A. *Hellig Olavs by. Middelalder til 1537*. Trondheim 1997: 308

⁷⁵ Hamre, L. *Erkebiskop Erik Valkendorf: trekk av hans liv og virke*. Bergen 1943: 82-83

preget av forståelse, enighet og harmoni.⁷⁶ Dette er også noe man kan tolke ut i fra de brevene jeg har tatt tak i, at Valkendorf i større grad kom på kant med kongen enn kirken i sin rolle som erkebiskop. Det ser ut til at han prioriterte kirkens ønsker og behov i større grad enn kongens, i hvert fall om man ser på hans periode som erkebiskop som helhet. I rollen som erkebiskop hadde han ansvaret også for de andre bispedømmene i landet, det vil si at erkebispesetet var et metropolitansete. Setets overordnede myndighet var noe Valkendorf bevisst prøvde å understreke og synliggjøre. Han var også opptatt av å bevare og forsvare alle de friheter og rettigheter som var knyttet til erkesetet, erkebispedømmet og den norske kirken generelt. Dette ser vi flere eksempler på i hans brevveksling. Samtidig gikk han inn for å berike gudstjenesten og forskjønne kirken, noe vi ser et eksempel på i hans ansvar for restaureringen av Nidaros domkirke, samt hans forsyning av trykte liturgiske tekster til hele landet.⁷⁷ Vi ser med andre ord en erkebiskop som var opptatt av å videreføre Olavskulten på tradisjonelt vis, selv uten egne røtter i den norske kirken. Ved å gjøre dette er det lett å forstå at han kom overens med kannikene i domkapitlet. Selv om han i utgangspunktet var en inntrenger, oppfylte han derfor sannsynligvis de kravene og ønskene domkapitlets medlemmer satte til sin erkebiskop.

4.3 Befalinger og anmodninger fra Christian til Nidaros domkapittel

Brev av 21. oktober 1510 viser Christians fornyede befaling om at Nidaros domkapittel skal stille med 60 mann i anledning av striden med Sverige.⁷⁸ Ifølge Absalon Taranger er dette den tredje befalingen fra Christian angående denne utrustningen.⁷⁹

Hvordan kongen skaffet seg penger fra de geistlige (i tillegg til adelen) til hans felttog mot Sverige var sannsynligvis gjennom såkalte ”frivillige” lån. Grethe Authén Blom skriver blant annet at Erik Valkendorf punget ut med 800 lodd forgylt og 800 lodd uforgylt sølv, samt 200 riksgylden fra domkirken. Den norske geistligheten nøt nemlig i utgangspunktet personlig skattefrihet. Biskopene hadde derimot tjenestelen i forbindelse med sitt embete. På grunn av disse måtte man stille med væpnede menn i tilfelle behov. Kongen ville derimot ikke at geistligheten skulle sende hærfolk til ham, men derimot at de sendte ham penger slik at han

⁷⁶ Blom 1997: 308

⁷⁷ Blom 1997: 308-310

⁷⁸ DN V: 1007

⁷⁹ Taranger 1917: 257

selv kunne leie de troppene han ville ha. Dette skjedde også i 1519.⁸⁰ I sin rolle som lensinnehavere hadde de geistlige med andre ord en plikt til å stille med hærfolk, eventuelt i form av betaling for disse.

*Brev av 22. februar 1511.*⁸¹ Christian anmoder Nidaros Domkapittel om å overlevere erkebispegården til Erik Valkendorf (og noen medlemmer av domkapitlet), som nå skal være stadfestet som erkebiskop av paven. Dette da Christian selv ikke har anledning til å overvære eller overrekke gården til Valkendorf personlig. Brevet er skrevet i Halmstad, da Christian er engasjert i konflikten i Sverige.

Brev av 27. desember 1511 viser Christians krav til kapitlet i Nidaros om å hjelpe pavens embetsmann i Norden med å innkreve geistlig skatt til pavestolen.⁸² Fra 1200-tallet ble det samlet inn penger som avgifter til paven i Roma. Det var pavelige nuntier (geistlige embetsmenn) og norske geistlige representanter som samlet inn disse avgiftene.⁸³ Forholdet mellom paven og europeiske fyrster gikk fra å være konfliktfylt til relativt harmonisk i senmiddelalderen. Paven måtte ofte få godkjenning av de ulike fyrstene for å få penger ut av fyrstens land, samtidig som det i flere tilfeller var slik at fyrsten skulle føre krig mot kirkens fiender. Fyrstene fikk økt innflytelse over bispevalg i sine land, gjennom samarbeid med paven, som ble anerkjent som kirkens overhode. De fikk også sin del av den geistlige skatten som skulle gå til pavestolen. Således ble samarbeidet mellom pave og fyrste fordelaktig for begge parter. Derfor er det ikke unaturlig at Christian er innblandet i prosessen med innsamling av skatt fra kirken, da han sannsynligvis fikk sin del av denne.⁸⁴ Dette viser at forholdet mellom Christian og paven var preget av samarbeid og ikke konflikt, akkurat slik tendensen i samtiden hadde vært.

Disse tre brevene inneholder alle anmodninger eller befalinger fra Christian sin side knyttet til Nidaros domkapittel. De er skrevet i 1510 og 1511, altså er han ennå ikke konge, men fortsatt kun regent i Norge underlagt sin far. Likevel viser disse brevene at Christian er sterkt engasjert overfor den norske kirken. Overleveringen av erkebispegården er i seg selv ikke særlig dramatisk, men det viser at han var ivrig etter å stadfeste Valkendorf som erkebiskop.

⁸⁰ Hamre 1998: 151

⁸¹ DN XVI: 351

⁸² DN V: 1011

⁸³ Gullbekk, S.H. "Lite eller mye mynt i Norge i middelalderen?" *Historisk tidsskrift*. 2005: 553

⁸⁴ Hamre, L. *Stat og kyrkje i seinmellomalderen. Nokre hovudliner*. (stensil) Trondheim. 1973: 19-27

Befalingen om militær støtte fra domkapitlet viser for det første hans behov i konflikten med Sverige. For det andre at han faktisk hadde tilgang på militære ressurser fra kirken, gjennom deres tjenestelen. At Christian krever ytelse av kirken fra sin posisjon som verdslig overhode i Norge er tydelig her.

*Brev av 19. juni 1513.*⁸⁵ Her stadfester Christian at Matthias Henriksson er valgt til abbed i Tautraklosteret i Trøndelag, og ”tager ham og Konventbrødrene med Tjenere og Gods i fyrsteligt Værn og Beskjærmelse.” Henriksson var dansk, og ikke umulig en av mennene i Christians ”indre krets” fra Danmark. Han kan muligens ses som nok et eksempel på Christians bevisste strategi med å innsette lojale støttespillere i viktige posisjoner rundt omkring i landet, også innad i geistligheten. Nå var ikke Tautraklosteret geistlighetens sentrum på 1500-tallet, men det var fortsatt en del av det norske kirkefellesskapet. Det var et rikt kloster hvor abbeden hadde en viktig geistlig posisjon. Klosteret lå dog ikke under biskopens ansvarsområde, og skulle ikke trenge å svare for ham. Likevel er det ting som tyder på at erkebiskopen i Nidaros har skaffet seg styringsrett over klosteret. At Christian blander seg inn i et slikt valg sier noe om hans forventninger til sin egen maktposisjon. Som Lars Hamre skriver, kan brevet sees på som et vitnemål om Christians forventninger til å ha full kongelig makt i Norge, samtidig som han har kontroll over erkestolen.⁸⁶

4.4 Håndfestningen

Christian hadde i løpet av sin tid som regent i Norge skaffet seg god kontroll over riket, gjennom menn i ulike nøkkelposisjoner. De fleste av disse var avhengige av Christian med tanke på deres maktposisjon. Man kunne derfor regne med at de ville følge ham, samme hva det danske riksrådet skulle gjøre. Derfor var det vanskelig for det danske riksrådet å fremme en annen enn Christian som konge i unionen, selv om de helst ønsket hans onkel Frederik som konge. Et annet viktig poeng er at flere menn i det danske riksrådet hadde økonomiske interesser i både Danmark og Norge, og en eventuell sprengning av unionen gjennom et annet kongevalg enn Christian, ville risikere deres makt.⁸⁷

I forkant av håndfestningen hadde Christian skaffet seg et godt maktpolitisk utgangspunkt.

⁸⁵ DN IX: 475

⁸⁶ Hamre 1998: 71

⁸⁷ Hamre 1998: 62

Han hadde sikret seg lokal- og sentraladministrasjonen i begge rikene. Samtidig hadde han også makt over de fleste og største militære styrker i både Danmark og Norge, sammen med at han også kunne regne med å ha den danske flåten under sin kommando. I tillegg til dette hadde han Erik Valkendorf i embetet som erkebiskop, som var maktfullt gjennom å inneha den ledende posisjonen i den norske kirkeprovinnsen, sammen med posisjonen som leder for riksrådet.⁸⁸

Både det norske og det danske riksrådet kom med flere klager over kong Hans sin styring av de respektive rikene, men var også høyst fokuserte på å fremme ulike krav til håndfestningen. Kirkens frie valgrett var inkludert i både det norske og det danske riksrådets krav, noe kong Hans hadde hindret i sin tid som konge, nettopp ved valget av biskop i Oslo og erkebiskop i Trondheim. Fra nordmennene ble det også krevd at alle eldre kirkelige privilegier og friheter skulle aksepteres.⁸⁹ Den nevnte Sættargjerden var inkludert i dette, og også stadfestingen fra 1458. Christian hadde med andre ord ingen rett til å blande seg inn i kirkens valg av nye embeter og heller ingen rettslig jurisdiksjon knyttet til kirkelige saker. Kirken skulle også være fritatt fra skatt gjennom Sættargjerden.

Christian var langt mer imøtekommende til de danske kravene enn han var mot de norske. Dette skyldtes hovedsakelig at det danske riksrådet hadde større makt i forhold til Christian enn det norske riksrådet hadde. På grunn av det svake norske aristokratiet, sammen med hans støttespillere i mange ulike maktposisjoner i Norge, hadde Christian langt større makt i Norge enn i Danmark i forkant av kroningen.⁹⁰ Innholdet i håndfestningen inneholdt de samme hovedlinjene som i håndfestningen hans far Hans hadde gått med på i 1483. Den kirkelige jurisdiksjonen ble blant annet godkjent i håndfestningen.⁹¹ På grunn av samarbeid med det danske riksrådet i sine krav fikk nordmennene godkjent stort sett alle kirkelige frihetskrav. Norges posisjon i kongefellesskapet med Danmark ble svekket gjennom denne håndfestningen. Formelt sett har det ikke skjedd noen endring, da Norge fortsatt har et riksråd og fortsatt består som et rike i unionen med Danmark. Men danske menn hadde nå den samme adgangen til embeter i Norge som nordmenn. Samtidig var håndfestningen stort sett fastsatt av det danske aristokratiet med deres interesser i bakhodet, også overfor Norge.⁹²

⁸⁸Hamre 1998: 63

⁸⁹Hamre 1998: 66-70

⁹⁰Hamre 1998: 72-74

⁹¹Hamre 1998: 76-77

⁹²Steen, S. *Det norske folks liv og historie, bind IV, 1500-1640*. Oslo 1935: 49

I håndfestningen av 1483 fantes det flere artikler som tok sikte på å sikre Norges selvstendige stilling i unionen, gjennom å ha et organ som skulle ha ansvar for både rettspleie og administrasjon når kongen ikke var tilstede i riket. Som nevnt tidligere fantes det blant annet et vedtak som ga det norske riksrådet mulighet til å samles annethvert år etter innkalling fra erkebiskopen i Trondheim. Alt dette forsvant i denne håndfestningen. At riksrådet skulle samles etter innkallelse fra erkebiskopen var etter all sannsynlighet noe Christian fremfor alt ikke ønsket. Dette til tross for at han hadde påvirket erkebispervalget, og hadde "sin mann" som leder av riksrådet. Man kan gjerne kalle det en dobbel sikring. Slike møter ville være en mulighet for riksrådet til å føre en selvstendig politikk som kunne true hans makt. Dette bortfallet er i klart samsvar med og en videreføring av Christians politikk som regent. Hans mål var å kunne styre i Norge uten å måtte stå til rette for riksrådet. Å proklamere en slik politisk linje ville være risikabelt for Christian, men rådsherrene skjønnte nok hva som var i ferd med å skje. Riksrådet hadde ikke lenger samtykkerett til nye rådsmedlemmer. Deres funksjon som maktfaktor i det norske samfunnet var derfor i ferd med å forsvinne. Dette viser med andre ord at Christian lyktes i sin strategi. Riksrådets makt ble sterkt svekket gjennom håndfestningen.⁹³

Det ser dog ut som om den norske kirken kom relativt godt ut av innholdet i håndfestningen. Den skulle fortsatt ha rett til frie og selvstendige valg av nye biskoper og prelater. Kirken hadde fortsatt jurisdiksjon knyttet til kirkelige saker. Det ser også ut som om kirken fortsatt hadde en viss skattefrihet. Sånn sett kan man si at den norske kirkemakten fortsatt var relativt likestilt med den norske kongemakten. Det eneste problemet var hvorvidt håndfestningen var nok til å begrense kongens makt og gjennomføringsevne. Sverre Steen skriver dette:

"Strammere bundet av aristokratiet enn Christian II blev ved denne håndfestning hadde ingen konge vært; men spørsmålet var om et skrevet aktstykke kunde bringe en forandring i forhold som hadde hevd gjennom slektledd. Den strenge håndfestning var en ønskeliste fra adelen, som kongen lovte å oppfylle; men fremtiden skulde vise at han hverken vilde eller kunde det."⁹⁴

⁹³ Hamre 1998: 79-80

⁹⁴ Steen 1935: 50

4.5 Christian som konge

Brev av 25. juli 1514 viser kong Christians stadfestelse av kirkelige rettigheter knyttet til Nidaros domkapittel.⁹⁵ Han stadfester at kapitlet med dets tjenere og gods skal være under kongelig beskyttelse og stadfester privilegier i tilknytning landbruk og tjenere, i likhet med tidligere gitte privilegier. I dette brevet ser vi at kong Christian imøtekommer kirkelige krav og gamle privilegier, gitt av konge til kirke. Spesielt er det viktig å fremheve at det er kongen og staten som er ansvarlig for rikets beskyttelse, noe som inkluderer kirken. Dette er ikke i strid med teorien om at han ønsket at kirken skulle underlegges staten.

*Brev 31. juli 1514.*⁹⁶ Christian skriver i dette brevet til innbyggerne på Orknøyene, hvor han informerer dem om at han akter å overføre Orknøyenes land tilbake til den norske kronen fra den skotske kronen (pansatt). Han befaler også innbyggerne deres å betale en avgift til erkebiskopen i Nidaros, dette av gammel sedvane. Dette brevet viser at Christian naturlig nok hadde interesse av å opprettholde så mye land som mulig tilhørende den norske kronen. Samtidig var han også interessert i at så mye penger som mulig skulle tilkomme Norge, men i dette tilfellet kirken. Dette kan for så vidt være interessant i det henseendet at han tar seg bryet å skaffe den norske kirken penger. Det spørres hvor mye av denne avgiften som Christian selv ville få nytte av.

At kong Hans ikke hadde innløst Hjalmland og Orknøyene (samt Suderøyene og Man), var punkt to på klagelistene fra det norske riksrådet i arbeidet med håndfestningen i 1513 (dette var også inkludert i riksrådets klager i forhandlingene om håndfestningen i 1483).⁹⁷ Christian svarte på klagen med å si at han var villig til å innløse øyene med tiden, men også med hjelp fra Norges innbyggere. For at Norge skulle være i stand til å skaffe innløsningssummen for øyene var den kommende norske kongen avhengig av økte skattebyrder på Norges befolkning. I utgangspunktet hadde Danmark like stor plikt til å løse inn øyene som det Norge hadde, men det norske riksrådet hadde ingen effektive mottiltak å komme med, derfor ble det som Christian selv ville. Det norske riksrådet fikk godkjennelse angående kravet om innløsning av Orknøyene og Hjalmland, men pengene som krevdes til dette måtte Norges befolkning hovedsakelig stå for selv. Noe av det eneste det norske riksrådet mottok gjennom kravene sine

⁹⁵ DN XIII: 175

⁹⁶ DN I: 1042

⁹⁷ Hamre 1998: 69

var med andre ord en bestemmelse som ikke svekket kongens makt nevneverdig, det medførte derimot heller en tung byrde på Norges befolkning.⁹⁸

Brev fra 6. august 1514 viser en anmodning fra kong Christian om å overlate noen av helligdommene i domkirken til ham selv.⁹⁹ At kongen skulle ha makt og mulighet til å bestemme at noen av helligdommene i kirken tilhører kongen, gir noen signaler om Christians holdning overfor kirken. Kongen ville med andre ord ha rett til å utnytte kirken og dets eiendeler i hensikt av egen nytte og vinning. Samtidig kan det vise en mangel på respekt for kirken og deres viktige rolle i samfunnet, samt dens opphøyde og hellige posisjon som en institusjon.

4.6 Erik Valkendorf

Brev av 26. september 1514 viser erkebiskop Erik Valkendorfs støtte til kannikene ved Nidaros Domkirke, ved at disse skal ha rett til å straffe beboere, som gjør forbrytelser mot kirken, i tilknytning deres eiendommer og landbruk.¹⁰⁰ Dette var praksis i samtiden, nemlig at de skulle ha rett til å straffe allmuen for forbrytelser mot kirken, i likhet med den tidligere retten til å straffe allmuen for forbrytelser tilknyttet kronens saker og inntekter. I Sættargjerden fra 1277 (§2) står det blant annet at kirkelige dommere fritt skal kunne avgjøre saker om kirkers eiendommer og alle andre saker som hører til det kirkelige forum.¹⁰¹ Det er naturlig at ved forbrytelser mot kirken, i dette tilfelle knyttet til kirkens eiendom, hadde domkapitlets medlemmer rett til å straffe forbryterne for dette, noe vi ser gjennom Sættargjerden. Erkebiskop Erik Valkendorf stadfester de strafferettslige vilkårene til ikke bare å gjelde forbrytelser mot kongemakten, men også forbrytelser mot kirkemakten som sådan. Vi kan med andre ord merke oss en erkebiskop som er opptatt av at kirken om mulig ikke skal ha de samme rettighetene som kongemakten, men som prøver å fastsette størst mulig rettferdighet for den norske kirke. Han lar ikke verdslige aktører fare frem som de vil mot kirken uten at det straffes, spesielt da kirken har rettigheter knyttet til dette.

⁹⁸ Hamre 1998: 73-74, 80

⁹⁹ DN I: 1044

¹⁰⁰ DN XI: 296

¹⁰¹ Bagge, S., Helle, K. & Smedsdal, S.H. 1973: 142

Brev av 10. desember 1516.¹⁰² Erik Valkendorf skriver til kongen angående leting etter malm i nærheten av Trondheim. Denne letingen har han lovet kongen. Fra rundt 1500 ble de norske malmbeforekomstene betraktet som et regale, en kongelig rett. Dette ga store inntekter til kongen, men fikk først avgjørende betydning under kong Christian III.¹⁰³ Det som er interessant her er at Valkendorf har engasjert svensker i denne letingen, og har kommunikasjon med disse, samtidig som han har lovet å låne dem penger i forbindelse med letingen, da han vet hvilke positive effekter søket kan ha for kongen og riket. Sverige hadde helt siden 1200-tallet hatt en relativt stor bergverksindustri, hvor malm og jern var en viktig handelsvare.¹⁰⁴ Det er derfor ikke unaturlig at Valkendorf har engasjert noen med mer kunnskap og erfaring innenfor ”industrien” for å effektivisere søket og produksjonen.

Valkendorf lovte å støtte bergverksmennene og minnet dessuten kongen om at jo flere som bruker berget jo større skatt får kongen. Og jo flere års frihet svenskene fikk til å søke etter malm, jo større var sjansen for å finne det, noe som ville gi positive effekter til kongen og riket. På en side kan det mistenkes at svenskene som blir engasjert av Valkendorf var tilknyttet opprørsgrupper i Sverige, og da kan det igjen mistenkes at Valkendorf selv samarbeidet med Sture-fraksjonen. På en annen side ser det ut til at Valkendorf utelukkende er ute etter å hjelpe og støtte sin konge gjennom større skatterettigheter, noe han går ganske langt i å gjøre. Han har tross alt lovet svenskene å låne dem hundre eller to hundre mark uten å ha stort håp om å få pengene tilbake hvis prosjektet mislykkes.

*Brev av 11. desember 1516.*¹⁰⁵ Erkebiskop Erik Valkendorf skriver igjen til kong Christian, og skriver i dette brevet at han håper kongen har fått tidligere brev som inneholdt kopier av brev erkebiskopen hadde sendt inn i Sverige. Han ber også kongen sende ham kopi av et brev kongen fikk i Stockholm da hans bestefar ble valgt til konge i Sverige, da dette brevet er med Eriks skrift, som han vil lese for pilgrimene som kommer til Trondheim fra Sverige. Deretter vil han sende utskrifter av dette slik at det blir kjent for herrer og allmue i Sverige. Det er en mulighet at erkebiskopens skjulte hensikt her er å forsikre kongen om at han ikke står i ledtog med Sture-fraksjonen i Sverige på noen måte, men at lojaliteten hans fortsatt ligger hos kongen. Det kan også hende at Valkendorf ikke har noen skjulte hensikter i det hele tatt. Det

¹⁰² DN XXII: 111

¹⁰³ Hamre, L.: KLN M XIII, spalte 698-701

¹⁰⁴ Larsson 1997: 138-141

¹⁰⁵ DN XXII: 112

er dog mulig at Valkendorfs kontakt med svenskene kan ha bidratt til kongens senere mistanke om at han sto i ledtog med dem. Brevvekslingen kan også ha med å gjøre at Christian ønsker å bli konge i Sverige, og ved å vise til hans bestefars kongevalg i Sverige, skaffe seg større legitimitet for å bli svensk konge.

Andre del av brevet inneholder en gjentakelse (virker det som) om at det fortsatt er mye vantro blant allmuen i Norge, som holder lørdagen hellig, men ikke søndagen, noe som er motsatt av hva kirken og erkebiskopen selv preker. Valkendorf ber derfor kongen om å skrive til allmuen om dette, da han mener det kan redde mange sjeler fra evig fordømmelse. Vi ser igjen at Valkendorf er meget opptatt av kirkens regler, og at disse bør bli fulgt av folk flest. Det er vanskelig å tolke slike brev, men det virker som om Valkendorf gjennomgående er mer personlig engasjert i religiøse ærender enn de verdslige, selv om det samtidig virker som han skjøtter sine plikter eller anmodninger tilknyttet sin konge.

Brev av 26. mars 1519(?).¹⁰⁶ Her skriver erkebiskop Valkendorf til kong Christian om sin motgang som erkebiskop i Nidaros domkirke, men at denne motgangen er fortjent for hans mange synders skyld, og takker Gud. Jeg er usikker på hva dette vil bety. Mener Valkendorf at han har syndet fordi han ikke har skjøttet sine plikter som erkebiskop i tilstrekkelig grad? Har han vært for opptatt av verdslige saker? Han ber samtidig kongen om ikke å sørge fordi alt ikke går kongens vei eller etter kongens vilje, og interessant nok, ber han kongen ”tenke over den uskyldige menige manns skade og tyngsel som krigen har ført med seg til Guds fortørnelse.” Man kan merke seg at Valkendorf ikke nødvendigvis har vært spesielt positivt innstilt til krigen i Sverige, noe han gir uttrykk for i dette brevet. Hvis vi også ser på *brev av 12. mai 1513*, viser dette en klage fra biskop Lage av Roskilde og Valkendorf, rettet mot Christians behandling av biskop Karl.¹⁰⁷ Han var med andre ord ikke fornøyd med alt Christian foretok seg, spesielt ikke det som gikk utover kirken. Likevel viser han kongen respekt og forsøker å være lojal så langt det lar seg gjøre.

Brevet av 26. mars 1519 kan nok delvis knyttes til de harde skatteinnkrevningene som ble gjort av Jørgen Hanssøn, hans embetsmann i Bergen, på vegne av kongen. Han kom tidlig i konflikt med Valkendorf i forbindelse med de nye skattepåbudene som også inkluderte erkebiskopens setesveiner og deres privilegier. I sættargjerden av 1277 (§12) ble 100 av

¹⁰⁶ DN XXII: 120

¹⁰⁷ DN IX: 474

erkebiskopens menn fritatt for leidangskatt.¹⁰⁸ Kirkens tolkning om at leidangsfrihet var ensbetydende med allmenn skattefrihet var noe Hanssøn avfeide. De som ikke betalte skatt fikk dermed besøk av Hanssøn og hans innkrevere, deriblant også setesveinene i Valkendorfs len. Setesveinene var tjenestemenn eller representanter for biskopen, med både administrative, økonomiske og militære oppgaver, gjerne ute i distriktene. I perioden som behandles bodde de fleste av setesveinene nordpå, gjerne knyttet til fiskevirksomhet. Samtidig er det sannsynlig at flere av dem hadde eiendom og økonomiske interesser i både Trondheim og Bergen. Gjennom å være representanter for erkesetet nøt de skattefrihet, og ser ut til å ha vært blant de mest formuende skatteysterne rundt 1520.¹⁰⁹

Til tross for at det fra kong Håkon V og utover på 1300-tallet ble gjort visse begrensninger i denne skattefriheten er det naturlig at Valkendorf og hans setesveiner reagerte sterkt på kongen og Hanssøns brudd på Sættargjerden i tilknytning deres skattefrihet. Det kom ikke i stand en juridisk avklaring på denne skattefriheten i Valkendorfs levetid, det var noe de bare måtte godta. Med utgangspunkt i Sættargjerden hadde erkebiskopen en god sak i sine protester til dette. Hvis man derimot ser på saken i et historisk perspektiv 200 år tilbake sto Valkendorf og hans setesveiner svakere, med tanke på begrensningene som var blitt gjort. At det likevel skapte misnøye og motstand hos erkebiskopen og hans setesveiner er ikke uforståelig. Det handlet like mye om kirkens prestisje og posisjon i samfunnet. I maktbalansen mellom konge, riksråd og kirke hadde erkebiskopen en sentral og sammenbindende rolle, noe som selvfølgelig preget Valkendorf i sitt embete.¹¹⁰

Brev fra 26. mars 1519 viser en rapport fra erkebiskop Erik Valkendorf til kong Christian.¹¹¹ Valkendorf rapporterer først om at en svensk hær har beseiret de mennene som erkebiskopen selv og Nils Henriksson har sendt til Jemtland, og råder derfor kongen om å pålegge lensherren i Jemtland å dra dit. Nils Henriksson var Norges fremste adelsmann under Christians tid som konge. Henriksson hadde mye eiendom og mange gods gjennom sin adelsposisjon, men fremstår ikke like viktig i politisk sammenheng.¹¹² Noe som kanskje er enda mer interessant er siste del av brevet, hvor Valkendorf klager over Hans Mule, som bedriver fyll, mishandling av allmuen og plyndring av St. Olavs pilgrimer. Hans Mule var

¹⁰⁸ Blom 1956: 310-315

¹⁰⁹ Dybdahl, A. "Nidaros erkesetes økonomi" i Imsen, S. (red.) *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*. Trondheim. 2003: 313

¹¹⁰ Blom 1956: 313-315

¹¹¹ DN I: 1054

¹¹² Norsk biografisk leksikon. Opsahl, E.: <https://nbl.snl.no/Nils_Henriksson>

høvedsmann på Akershus. Han var, i likhet med Erik Valkendorf, en annen av Christians danske allierte i styringen av Norge. Uansett ser vi her en erkebiskop som ikke er fornøyd med hvordan Mule utnytter sin posisjon og plager folk og kirke. Valkendorf viser seg som en rettviss mann, som er beskyttende overfor alt som spesielt har med kirken å gjøre.

4.7 Splittelsen mellom Christian og Erik Valkendorf

*Brev av 24. august 1521.*¹¹³ I forkant av dette brevet har kong Christian bedt Nidaros Domkapittel om å sjekke at alle kirkens klenodier og verdisaker fortsatt er i god behold. Domkapitlet melder Christian at de har sjekket klenodiene som erkebiskopen mottok ved sin tiltredelse som erkebiskop, og at de har funnet alle disse i god behold. Samtidig har kirkens beholdning økt i verdi da kongen leverte penger til kirken ved sin avreise. Forespørselen fra Christian kan være på bakgrunn av mistanke om at erkebiskop Erik Valkendorf skal ha stjålet fra kirken. Taranger skriver at kongen har anklaget Valkendorf for å flykte landet og bringe med seg alt av verdisaker fra Nidaros domkirke.¹¹⁴ Samtidig ser det ikke ut til at kongen har en spesiell grunn til å mistenke erkebiskopen for dette. Det kan være at kongen bruker dette som en falsk grunn for å forsøke å arrestere erkebiskopen. Det kan også være en kartlegging av kirkens verdier, da kongen tross alt hadde store finansielle behov.

Spesielt i forbindelse med kongens felttog til Sverige var det nødvendig for ham å skaffe seg ekstra inntekter. Adel og geistlighet nøt i utgangspunktet skattefrihet, men gjennom å være lensinnehavere var de pliktige til å stille med krigsfolk til kongens hær, eventuelt som nevnt betalingserstatning for disse. Allmuen ble gjentatte ganger utsatt for ekstraskatter, såkalt dronningskatt i anledning kongens bryllup i 1515, i 1518 såkalt utbudsskatt hvor hver bonde måtte betale 2 mark. I 1519 innførte kongen den største ekstraskatten, nemlig tiendeskatten, eller tiendepengeskatten. Den innebar at bøndene måtte betale 10% av all eiendom, noe som naturligvis tynget bondestanden betydelig. De hadde aldri opplevd så mange og så høye skatter tidligere i Norge. Det skapte motstand og misnøye mot kong Christian blant store deler av allmuen.¹¹⁵ Spesielt med tanke på at det helt siden Magnus Lagabøtes lovverk og eldre norsk rett hadde vært slik at ekstraordinære skatter som disse krevde samtykke fra de som

¹¹³ DN IV: 1080

¹¹⁴ Taranger 1917: 286

¹¹⁵ Steen 1935: 64-65

skulle betale. Uroen rundt omkring i landet førte også til væpnede konflikter mellom bønder og skatteinnkrevere. Christians innkrevere, med høvedsmann i Bergen Jørgen Hanssøn i spissen, var dog mer hensynsløse og mer effektive i sitt arbeid enn det norske bønder tidligere hadde opplevd.¹¹⁶

*Brev av 23. november 1521.*¹¹⁷ Erik Valkendorf har sendt et åpent brev til biskop Ove Bille av Aarhus. Dette sender Ove videre til biskop Lage Urne av Roskilde, via biskopen av Ribe Iver Munck. Ove ber så biskop Lage av Roskilde om å vurdere hvilket råd han vil gi kong Christian i denne anledning. Dette brevet (sammendraget) sier oss ikke veldig mye, men det ser ut til at erkebiskop Valkendorf har hatt kontakt med biskopene i Danmark, i hvilken anledning vises ikke. Da det ser ut til at saken angår kong Christian, kan det ses på som noe merkelig at Valkendorf ikke har skrevet direkte til Christian, men derimot skrevet til biskopen i Aarhus. Dette på bakgrunn av at erkebiskopen tidligere har hatt direkte kontakt med kongen. Sannsynligvis skrives brevet med utgangspunkt i den politiske situasjonen som råder etter Stockholms blodbad. De danske biskopene satt for øvrig i det danske riksrådet, som hadde større makt i Danmark enn det norske riksrådet hadde i Norge.

*Brev av 13. februar 1522.*¹¹⁸ Erik Valkendorf har nå flyktet fra Norge i frykt for hva som vil skje med han hvis han blir. Sigbrit, en av kong Christians nærmeste rådgivere, har gitt Valkendorf skylden for hennes datter Dyvekes død. Dyveke var for øvrig Christians elskerinne. I forbindelse med Christians ekteskap med dronning Elisabeth hadde erkebiskopen lovet de nederlandske statsmennene å fremme et krav til sin konge om å avslutte forholdet til Dyveke. At det oppsto konflikt og fiendskap mellom Sigbrit og Valkendorf etter Dyvekes død er derfor ikke sjokkerende. Valkendorf fryktet også for sitt eget liv, da Sigbrit hadde "kongen i sin makt". Valkendorf melder derfor det danske riksråd at han har reist fra Utrecht til Roma, for å få en rettfærdig behandling av sin rette dommer, nemlig paven. Etter riksrådets oppfordring tør han heller ikke vende tilbake til Trondheim, der kong Christians tidligere løfter ikke lenger kan hjelpe ham. Gjennom sitt ekteskap med Elisabeth skaffet Christian seg en mektig maktpolitisk alliert i keiser Karl V. Elisabeth var en ung jente da hun ble gift med Christian, men var en lojal og sterk partner for Christian etter Dyvekes død.¹¹⁹

¹¹⁶ Hamre 1998: 151

¹¹⁷ DN XIII: 184

¹¹⁸ DN I: 1059

¹¹⁹ Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon:< <https://nbl.snl.no/Elisabeth> >

Dette er en interessant situasjon. Valkendorf, som i utgangspunktet skulle være en av Christians største støttespillere i Norge, blir nødt til å flykte landet. Christian og Valkendorf ser ut til å ha hatt et fungerende samarbeid etter Valkendorfs innsettelse som erkebiskop. Dette til tross for at Valkendorf har stilt seg kritisk til Christians fengsling av biskop Karl, samt hans bruk av ressurser i krigen i Sverige, noe han har vist sin misnøye med. Christian oppdaget også brev skrevet av Valkendorf i forbindelse med felttoget hans i Sverige, som kan ha skapt mistanker om et eventuelt samarbeid mellom Valkendorf og svenske opprørsfraksjoner. Situasjonen har i hvert fall endret seg nå, hvor Sigbrit har større tillit hos kongen enn Valkendorf. Valkendorf tør tydeligvis ikke å oppholde seg i Norge i frykt for en hard og urettferdig straff.

*Brev av 17. mars 1522.*¹²⁰ Høvedsmannen i Bergen, Jørgen Hanssøn ber om kong Christians avgjørelse om bestyrelsen av Trondheims erkebiskops gods og len, i fraværet av Erik Valkendorf.

*Brev av september/november 1522.*¹²¹ Erkebiskop Erik Valkendorf klager for pave Hadrian VI over den behandlingen den kongelige befalingsmannen i Bergen, Jørgen Hanssøn, utsetter hans kirke, dets tjenere og ham selv for. Vi ser igjen at Valkendorf først og fremst er opptatt av kirkens interesser. Taranger beskriver Valkendorfs skjebne i detalj, hvor hans problematiske forhold til Jørgen Hanssøn og Hans Mule bare er en del av grunnen til hans reise fra Norge. Før Valkendorfs klager over blant andre høvedsmann Jørgen Hanssøns krenkelser av kirkens frihet ble behandlet, døde erkebiskopen i Roma 28. november 1522.¹²²

Brev av 31. januar 1523 viser et brev fra det danske riksrådet etter en forsamling i Jylland.¹²³ Det fremkommer av dette brevet hvordan kong Christian har brutt føringene i håndfestningen som han lovet å følge gjennom sin kroning som konge, hvordan han har tilsidesatt riksrådet og adelen, og hvordan han har tatt råd fra ”vanbyrdige”, først og fremst Sigbrit. Etter Sigbrits råd har Christian både fordrevet erkebiskopen i Trondheim, Erik Valkendorf, og behandlet flere andre biskoper på et ille vis. Kongen har derfor ikke lenger noen tillit eller velvilje hos riksrådet i Danmark. Dette viser kongens mangelfulle støtte blant riksrådet, som gjorde det vanskelig for ham å fortsette å regjere. Det viser også at kongen har

¹²⁰ DN III: 1088

¹²¹ DN VII: 562

¹²² Taranger 1917: 282-289

¹²³ DN XIV: 287

behandlet både Valkendorf og andre biskoper på en kritikkverdig måte, i hvert fall ut i fra det danske riksrådets synsvinkel. Det er vanskelig å forstå hvordan en ”vanlig” kvinne som Sigbrit skulle ha så stor innflytelse på Christian som det ser ut til at hun hadde, og at dette skulle bidra til at Christian snudde ryggen til sin mangeårige lojale og viktige støttespiller, kansler og erkebiskop, Erik Valkendorf. Samtidig er dette et eksempel på en del av Christians politikk, nemlig å alliere seg med borgerstanden og bønder, for å svekke maktposisjonen til geistlighet og adel. Ved å benytte seg av andre kretser enn adel og kirke forsøkte han å skaffe seg lojale støttespillere for sitt styre. Sigbrit hadde nemlig borgerbakgrunn.

Det var ikke bare erkebiskop Valkendorf som fikk smake på Christians hensynsløshet. Etter at hans elskerinne Dyveke døde i 1517, ble lensmannen på København slott, den fremtredende adelsmannen Torben Oxe anklaget av kongen for å ha giftmyrdet henne. Oxe ble derimot frifunnet av riksrådet for en slik handling. Christian ga seg derimot ikke, og fikk deretter Oxe henrettet.¹²⁴ Dette viser at hans affeksjon og kjærlighet for sin elskerinne Dyveke var betydelig, noe som bidro til at han brøt både føringer i håndfestningen og tilliten til riksrådet i Danmark. Det viser også at han til en viss grad gjorde akkurat som han ville, uansett hvor mye handlingene hans bar preg av hensynsløshet. Man kan også trekke linjer mellom behandlingen av Torben Oxe og Erik Valkendorf. Sigbrit var kongens viktigste økonomiske rådgiver, og sto på den måten kongen nært. Hva hun mente og sa, både angående økonomiske saker, men også saker av mer personlig art, var sannsynligvis ikke noe kongen bare feide til side. Da Sigbrit hadde et konfliktfylt forhold til erkebiskopen, samtidig som hun ga ham skylden for hennes datters død, en død som også tydelig preget kongen, er det kanskje ikke unaturlig at også kongen endret sitt syn på erkebiskopen.

4.8 Olav Engelbrektsson

*Brev av 4. juni 1523.*¹²⁵ Nidaros domkapittel skriver til kong Christian at deres erkebiskop Erik Valkendorf er død i Roma. Videre skriver de at de har valgt deres dekan Olav Engelbrektsson til Valkendorfs etterfølger som erkebiskop, og ber i den anledning om kongens samtykke.

¹²⁴ Albrechtsen 1997: 284

¹²⁵ DN I: 1061

*Brev av juli 1523.*¹²⁶ Dette brevet inneholder et utkast om kong Christians anbefaling av dekan i Nidaros, Olav Engelbrektsson, som ny erkebiskop i Nidaros domkapittel. Engelbrektsson har enstemmig i kapitlet blitt valgt til den avdøde Erik Valkendorfs etterfølger.

*Brev av 15. juli 1523.*¹²⁷ Olav Engelbrektsson, som er utropt til Erik Valkendorfs etterfølger som erkebiskop i Nidaros domkapittel, erklærer sin troskap og støtte til kong Christian, hans dronning og deres barn.

4.9 Motsetningsforhold mellom konge og kirke

Etter at Hans Mikkelsen ble kongens rådgiver i 1517, skriver Hamre at lensherrene på Bergenhus og Akershus representerte en sterkere makt enn riksrådet. Disse styrte storparten av de norske len. Etter at Jørgen Hanssøn og Hans Mule etter press fra Christian erstattet Valkendorf og Anders Mus som kongens ombudsmenn, mistet Valkendorf mye av sitt verdslige maktgrunnlag. I kampen mot danskestyret i Norge var adelen for svak og lite samlet, både økonomisk og numerisk. Kirken hadde derimot et sterkt økonomisk grunnlag og gamle privilegier å støtte seg på. Det utviklet seg til å bli en kamp om kirkens verdslige maktstilling, hvor kirkens rettigheter av Sættargjorden av 1277 var vesentlige. For at Christian skulle oppnå full kontroll over det norske riket, var det viktig å knekke kirken som en verdslig maktfaktor. Ved å gjøre om den norske kirken til en statskirke kunne han langt på vei gjennomføre dette.¹²⁸

I motsetningsforholdet mellom kongemakt og kirkemakt, som vi tydelig ser i konflikten mellom erkebiskop Valkendorf og kongens ombudsmann på Bergenhus, Jørgen Hanssøn, hevder Valkendorf gjennomgående kirkens uavhengige stilling. Hanssøn representerer i denne striden Christians politiske idéer og virker å være langt mer konsekvent i gjennomføringen av denne politikken enn kongen selv var. Valkendorf representerer den norske kirken, og ser ut til å forsvare kirkens interesser både i striden om kirkens handel, omfanget av den kirkelige skattefriheten og den kirkelige jurisdiksjonen.¹²⁹

¹²⁶ DN XVI: 374

¹²⁷ DN I: 1062

¹²⁸ Hamre 1943: 86-89

¹²⁹ Hamre 1943: 89-99

Hamre skriver inngående om konflikten mellom Jørgen Hanssøn og Erik Valkendorf. Handelsvirksomheten til de kirkelige institusjonene, og erkestolen spesielt, var viktig for kirkens inntekter. Kongen fikk derimot ingen inntekter fra den kirkelige økonomiske virksomheten, samtidig som kongens borgerlige rådgivere ønsket at all handel og omsetning skulle være samlet i byene. Det var slik borgerstanden kunne være en sterk og nyttig samfunnsgruppe som støttet oppunder kongens styre. Ifølge Hanssøn var den geistlige virksomheten en illojal og ulovlig konkurranse mot borgere og kongen selv. Den kirkelige skattefriheten, som spesielt gjorde seg gjeldende for setesveinene gjennom fritak for både leidangsskatt og hærtjeneste, ble av Valkendorf i praksis tolket slik at geistligheten var fritatt for all verdslig skattlegging. Hanssøn derimot nektet å godta noen som helst form for geistlig skattefrihet og var ivrig og hensynsløs i sin rolle som skatteinnkrever. Også den kirkelige jurisdiksjonsretten var en del av konflikten mellom Hanssøn og Valkendorf, som alt i alt utviklet seg til en prinsipiell konflikt mellom kongemakt og kirkemakt.¹³⁰ Striden mellom disse gir et bilde på Christians politiske linje overfor kirken; nemlig at det ikke var ønskelig at kirken skulle være en likeverdig samfunnsmyndighet sammenlignet med staten.

Erkestolen sto klart sterkest både økonomisk og politisk blant de norske bispestoler. Det kan også se ut som om Valkendorf var langt mer opptatt av kirkens rettigheter og plikter enn de andre prelatene. I kampen for de kirkelige rettigheter og i kampen mot Christian og hans ombudsmenn Hanssøn og Mule, sto Valkendorf relativt alene, men ga seg likevel ikke. Både gjennom appeller til riksrådet, klager til kongen og forlik med sine motstandere søkte Valkendorf å finne utveier. Han ser også ut til å ha en urokkelig tillit til Christian, til tross for at de til slutt sto på hver sin side av konflikten.¹³¹

4.10 Konklusjon

Kildene sier lite om korrespondansen og forholdet mellom Olav Engelbrektsson og Christian, foruten det at Christian faktisk aksepterte og anbefalte førstnevnte til å bli den nye erkebiskopen. Dette i motsetning til forrige valg, da han i samarbeid med sin far kong Hans overstyrte domkapittelet og fikk innsatt en annen kandidat enn det domkapittelet først hadde valgt. Dette skjer på slutten av Christian sin periode som konge i Danmark-Norge (og

¹³⁰ Hamre 1998: 160-162

¹³¹ Hamre 1943: 103-104

Sverige), og han har sannsynligvis andre ting å fokusere på enn den norske kirken.

Kildene forteller mer om forholdet mellom Christian og erkebiskopene Gaute Ivarsson og spesielt Erik Valkendorf. I de knappe tre årene Gaute var erkebiskop mens Christian var regent i Norge ser det ut til at forholdet mellom disse ikke har vært preget av særskilt harmoni. Spesielt er det behandlingen og fengslingen av biskop Karl på Hamar erkebiskop Gaute har vært misfornøyd med. Christians krav om å bli kronet, sammen med flere drap som muligens kunne knyttes til kongen og hans menn, er også faktorer som skaper uro blant befolkningen og erkebiskopen selv. Jeg fant ingen brev som Christian skrev til erkebiskop Gaute, derfor er det noe vanskelig å avgjøre hvilken strategi han førte overfor erkebiskopen.

Erik Valkendorf er en sentral person i den norske kirken i Christians tid som regent og konge i Norge på 1500-tallet. Først og fremst er valget av Valkendorf interessant i denne sammenheng, da det ser ut til at Christian, i samarbeid med sin far kong Hans, var den som ivret mest etter å skaffe Valkendorf vervet som erkebiskop i Norge. Dette sannsynligvis av rent strategiske årsaker, da han mente å kunne stole på Valkendorf, som sin tidligere kansler og landsfelle fra Danmark. Erkebiskopen var en viktig del av det norske riksrådet, som satt med mye makt. Christian var derfor på denne måten bevisst ute etter å sikre seg større makt både i kirken og i riksrådet. På 1520-tallet viser kildene en gryende splittelse mellom Valkendorf og kongen. Det er en mulighet at Christian har fått mistanke om at erkebiskopen skal ha stått i ledtog med svenske opprørsfraksjoner. Valkendorf hadde blant annet tett kontakt med svensker i forbindelse med leting etter malm i Norge. En annen av Christians rådgivere, nemlig Sigbrit, ser også ut til å være en faktor i denne splittelsen, da hun beskylder Valkendorf for å være ansvarlig for hennes datter og Christians elskerinne sin død. Det er ikke umulig at dette har påvirket Christian til å bryte lojaliteten til Valkendorf ytterligere.

Generelt viser kildene knyttet til Trondheim at Christian var opptatt av å påvirke og styre kirken i størst mulig grad. Først og fremst gjennom innsettelsen av Valkendorf som erkebiskop, men også gjennom en rekke anmodninger og befalinger (eller krav). Det ser ut til at han førte en bevisst strategi overfor kirken, i den hensikt at kirken ikke skulle være en like sterk maktfaktor som staten. Innflytelse overfor kirken var med andre ord en viktig strategi for Christian i Trondheim.

Erik Valkendorf var sannsynligvis nødt til å miste tilliten som erkebiskop, enten fra domkapitlet, eller fra kong Christian. Domkapitlet ved Nidaros besto av rike geistlige som hadde store ressurser. Erkebiskopene ble vanligvis rekruttert fra domkapitlet, altså internt, men det skjedde ikke i Valkendorfs tilfelle. Domkapitlet valgte Jens Krabbe til å bli den neste erkebiskopen i Nidaros, men dette fikk Christian avverget. I motsetning til Valkendorf var Krabbe en del av domkapitlet. Domkapitlet var derfor ikke i utgangspunktet like vennlig innstilt til Valkendorf. Det norske prestefellesskapet og kong Christian hadde vidt ulike interesser. Erkebiskop Valkendorf kom derfor i skvis mellom to pressgrupper, da han måtte innfri forespørsler og krav fra begge sider. Det ser ut til at han etter hvert lente seg mer over på prestefellesskapets side, og var mer opptatt av å verne de geistlige verdiene og interessene, enn de verdslige. Spesielt ser vi dette i hans konflikt med kongens ombudsmann Jørgen Hanssøn, i deres konflikt om kirkens handel, jurisdiksjon og skattefrihet. Sammen med et konfliktfylt forhold til kongens rådgiver Sigbrit, og mistanker om å stå i ledtog med opprørsfraksjoner i Sverige, er det derfor ikke så rart at det endte med splittelse mellom erkebiskopen og kongen. Vi kan derfor si at Christian både lyktes og mislyktes i sin strategi overfor kirken i Trondheim. Han lyktes i å påvirke erkebispevalget, men mislyktes i form av at Valkendorfs lojalitet viste seg å være større til kirken enn til kongen.

Valget av Erik Valkendorf som erkebiskop har også flere likheter med konflikten om erkesetet på 1450-tallet. Da Aslak Bolt døde i 1450 ble Olav Trondsson valgt av domkapitlet til hans etterfølger. Kong Christian I ville det derimot ikke slik, og kapitlet ble tvunget til å innsette Marcellus, en geistlig eventyrer og svindler som var biskop og pavelig embetsmann på Island.¹³² Sannsynligvis var det nettopp Marcellus som kronet Christian I til konge 29. august i 1450 etter å ha fulgt Christian I på sin reise til Norge. Paven nektet derimot å utnevne Marcellus til erkebiskop, og utnevnte i stedet Henrik Kalteisen, en tysk geistlig med lang erfaring i den katolske kirkens embetsverk.¹³³ Det var likevel Olav Trondsson som styrte erkebispedømmet, da Kalteisen ble tvunget til å forlate landet, og ble senere utnevnt og ordinert som erkebiskop. Christian I, i likhet med sitt barnebarn, var også opptatt av å ha innflytelse overfor den norske kirken, og ville håndplukke hvem som skulle være erkebiskop. Dette gikk dog i strid både med domkapitlets og pavestolens ønsker, og gikk i motsetning til valget av Erik Valkendorf ikke gjennom.¹³⁴

¹³² Norsk biografisk leksikon. Dybdahl, A.: <<https://nbl.snl.no/Marcellus>>

¹³³ Norsk biografisk leksikon. Dybdahl, A.: <https://nbl.snl.no/Henrik_Kalteisen>

¹³⁴ Norsk biografisk leksikon. Dybdahl, A.: <https://nbl.snl.no/Olav_Trondsson>

Kapittel 5 - Vestlandet

5.1 Bergen: Jørgen Hanssøn

Bergen var en sentral del av Norge, hvor slottsherren på Bergenhus var den mektigste lensherren ved siden av slottsherren på Akershus. Jeg fant få brev mellom Christian og biskopen i Bergen, eller andre i det kirkelige fellesskapet. Ikke før i 1521 ser vi korrespondanse mellom Christian og Bergen. Det kan være en mulighet at erkebiskop Valkendorf har stått for mesteparten av kommunikasjonen med Bergen, spesielt knyttet til geistlige saker. Det mest interessante i kildematerialet er brev/diplomer knyttet til bispevalget etter biskop Andors død. Her finnes det både likheter og forskjeller med erkebispervalget.

*Brev av 13. august 1521.*¹³⁵ Dette brevet handler om en konflikt mellom kongens embetsmann i Bergen, Jørgen Hanssøn, og de tyske kjøpmennene. Det ser ut til at det har blitt utøvet voldshandlinger mellom de ulike partene. Jørgen Hanssøn var en dansk borgersønn og en viktig støttespiller for Christian. Han bidro i stor grad til å bryte makten til både adel og kirke i sin rolle som slottsherre i Bergen. Han var en viktig og effektiv brikke for kongen, men for allmuen var nok inntrykket i sterkere grad preget av hensynsløshet, mye grunnet harde skatteinnkrevinger. Kong Christian innførte flere ekstraskatter i årene 1515 til 1520, mye grunnet hans felttog mot Sverige. All innkreving, også i erkebiskopens len, ble ivaretatt av Jørgen Hanssøn og hans menn.¹³⁶ Det mest interessante med dette brevet er at det i utgangspunktet er blant andre selve biskopen i Bergen, Andor, samt en annen geistlig, nemlig prost ved Apostelkirken Christian Pedersson, som avgjør saken i første omgang. Selv om geistligheten i utgangspunktet ikke hadde jurisdiksjonsrett i verdslige saker, er det mulig at det ikke var like klare skillelinjer som man gjerne skal ha det til. Man benyttet seg muligens av de menn som hadde en høy rang i samfunnet i slike saker. Det var derimot ikke nok til å avgjøre saken, da det er kong Christian som blir henvist saken. Gjennom sin borgervennlige politikk var nok kongen mer velvillig innstilt til handelsborgerskapet, og motsatt, i motsetning til de kirkelige prelater.

*Brev før september 1521(?).*¹³⁷ I sammenheng med brevet fra august 1521, skriver nå Jørgen

¹³⁵ DN VIII: 501

¹³⁶ Norsk biografisk leksikon. Bjørkvik, H.: <https://nbl.snl.no/Jørgen_Hanssøn>

¹³⁷ DN XIII: 183

Hanssøn til kong Christian hvor han ønsker en avgjørelse angående konflikten med de tyske kjøpmennene. Denne forespørselen ser ikke ut til å begrense seg til konflikten mellom han og tyskerne, men handler også om forholdet mellom fogdene, geistligheten og allmuen, som han mener er stridende mot tidligere bestemmelser. Det ser med andre ord ikke ut til at embetsmann Hanssøn er tilfreds med situasjonen i Bergen i 1521. Det virker som han er misfornøyd med forholdet mellom både de verdslige og geistlige myndigheter overfor allmuen, og ønsker derfor at kongen skal se nærmere på dette.

*Brev av 29. september 1521.*¹³⁸ Brev skrevet av kong Christian i København, rettet til Bergen. Brevet inneholder en forordning rettet til Norges innbyggere ”nordenfjelds og paa Lister”. Forordningen inneholder regler for handel, seilas, kirketukt, avgifter, vedlikeholdelse av kronens gods, landskyld etc. Jørgen Hanssøn skal påse at disse forordningene overholdes. Dette brevet må derfor sees på som et svar på Jørgen Hanssøns forespørsel tidligere samme måned, hvor kongen tar tak i diverse saker som gjelder forholdet mellom verdslighet, geistlighet og allmue.

Spesifisert kan forordningen samles i tre hovedpunkter: Å regulere forholdet mellom jordeiere og leilendinger (bønder), å avgrense og motarbeide kirkelig handelsvirksomhet, jurisdiksjon og avgiftskrav, samt hjelp til dyrking og vedlikehold av krongodset. Allmuen hadde gjennom blant annet tiendepengeskatten allerede blitt hardt økonomisk rammet. Forordningen tok sikte på å lette det økonomiske trykket på leilendingsbøndene, slik at de lettere kunne betale skatt til kongen selv.¹³⁹

Forskriftene i forordningen regulerer i stor grad de sakene det var konflikt mellom Jørgen Hanssøn og Erik Valkendorf. De er langt på vei i samsvar med førstnevntes synsmåter og klager rettet mot geistligheten. Gjennom å begrense de geistliges handelsvirksomhet og å fremme sentralisering av handelen til byene og borgerskapet, ble den kirkelige økonomien hardt rammet. Samtidig ble det kirkelige rettsapparatet skjøvet til side, hvor det verdslige rettsapparatet overtok all jurisdiksjon.¹⁴⁰

Generelt sett betød denne forordningen en svekkelse av den norske kirkemakten, og en

¹³⁸ DN XVI: 367

¹³⁹ Hamre 1998: 164-165

¹⁴⁰ Hamre 1998: 166-168

styrking av den norske kongemakten. Den bygger i stor grad på Jørgen Hanssøns standpunkt i konflikten med Valkendorf, men det er kong Christian som er ansvarlig for forordningen. Forordningen kan ses på som et eksempel på Christians politikk i Norge, spesielt overfor kirken. Ved siden av å påvirke bispevalg, brukte Christian altså andre metoder for å utøve makt overfor kirken, nemlig gjennom lovgivning. Forordningen gjaldt for øvrig ikke hele det norske riket, hvor Hamre skriver at det er usikkert om det ble utferdiget flere lignende forordninger for resten av Norge.¹⁴¹

5.2 Bispevalg: Hans Knudssøn

*Brev av 24. mars 1523.*¹⁴² Kong Christian skriver til domkapitlet i Bergen og oppfordrer dem til å velge en ny biskop, da den tidligere biskop Andor er død. Christian ønsker i utgangspunktet dekan Hans Knudssøn, men skriver at de enten kan velge han eller en annen verdig mann fra domkapitlet. Vi ser her at Christian igjen har en personlig favoritt i et bispevalg, men ser ikke ut til å jobbe hardt for at hans favoritt faktisk skal velges. Det er klart at det kan ligge undertoner i dette brevet, at selv om han skriver at de er fri til å velge hvem som helst fra egne rekker, er det den danske dekanen Hans Knudssøn som er kongens utvalgte. I følge Absalon Taranger sendte kapitlet Hans Knudssøn til kongen i København, for å vise at de var vennlig innstilt til bispevalget.¹⁴³ Domkapitlet fryktet nemlig at Knudssøn skulle bli tvangsvalgt som biskop i Bergen etter kongens vilje. Dette var ikke noe som var ønskelig fra deres side, da Hans Knudssøn hadde vist seg som en hensynsløs skatteoppkrever, blant annet ved å presse ut mye mer skatt fra allmuen enn det han faktisk hadde krav på. Han fungerte som stedfortreder og støttespiller for høvedsmann Jørgen Hanssøn i forvaltningen av det bergenske hovedlenet, som omfattet store deler av Vestlandet og Nord-Norge.¹⁴⁴ Kong Christians handlinger har derimot paralisert geistligheten, og de tør ikke å protestere mot en eventuell innsettelse av Hans Knudssøn som biskop i Bergen. Brevet som kongen sender dem angående bispevalget er derfor overraskende for geistligheten i Bergen, hvor det ser ut til at de har full frihet til å velge biskop ut i fra egne preferanser, dog med en viss fare for at kongen uansett foretrekker Knudssøn, og konsekvensene av et valg med et annet utfall er usikre.

¹⁴¹ Hamre 1998: 164-169

¹⁴² DN III: 1091

¹⁴³ Taranger 1917: 290-291

¹⁴⁴ Norsk biografisk leksikon. Helle, K.: <https://nbl.snl.no/Hans_Knudssøn>

Christian flykter fra København før valget blir tatt. Domkapitlet slipper derfor å tenke på konsekvensene av et annet valg enn Hans Knudssøn. To dager etter hans flukt velger derfor kapitlet erkediakon Olav Torkelsson til biskop i Bergen. Det er med andre ord åpenbart at Hans Knudssøn ikke var favorisert innad i domkapitlet, og heller ikke overraskende med tanke på hans strategi og handlinger som skatteinnkrever i Jørgen Hanssøns fravær. Men det viser også hvilken makt kong Christian hadde overfor kirken på denne tiden før hans flukt fra landet. Selv om domkapitlet ikke ønsket Hans Knudssøn som biskop, ville de ikke protestere hvis kongen gikk inn for at nettopp han skulle innsettes.

Hans Knudssøn var sannsynligvis av dansk avstamning, og er først nevnt som dekan i Bergen i år 1514. Han beskrives som en av Christians lojale støttespillere og tjenere, hvor han da inngår sammen med flere andre i kongens bevisste politikk og strategi med å ha folk han kunne stole på i viktige posisjoner.¹⁴⁵ Både Hans Knudssøn og Jørgen Hanssøn kan beskrives som kronesempler på personer Christian satte sin lit til, med hensikt å styrke kongemakten, og svekke makten til både adel og kirke. De var sannsynligvis borgersønner begge to, som skulle erstatte befalingsmenn og lensinnehavere med adelig bakgrunn. De er begge eksempler på personer som var avhengige av Christian for sin maktposisjon, og derfor hadde større grunn til å adlyde hans ordre. Det viktigste for kongen var at de var lojale og effektive. Vi kan med andre ord si at begge parter tjente på samarbeidet.¹⁴⁶

5.3 Klager fra kirkefelleskapet

Brev av 24. mars 1523(?).¹⁴⁷ Dette brevet er sannsynligvis skrevet samme dag som det forrige brevet. Absalon Taranger skriver blant annet at Christian skrev sine siste brev til Norge den 24. mars.¹⁴⁸ I dette brevet kunngjør Christian at han har overdratt prostiet ved apostelkirken i Bergen til sin kansler Klaus Pedersson (kannik i Lund). Dette fordi prostiet har blitt ledig på grunn av Christian Pederssons død. Han skriver også at denne avgjørelsen tilkommer ham i egenskap av å være Norges konge. Apostelkirken i Bergen var et kongelig kapell, derfor har Christian all rett til å gjøre dette.¹⁴⁹ At Klaus Pedersson også var en av

¹⁴⁵ Norsk biografisk leksikon. Helle, K.: <https://nbl.snl.no/Hans_Knudssøn>

¹⁴⁶ Norsk biografisk leksikon. Bjørkvik, H.: <https://nbl.snl.no/Jørgen_Hanssøn>

¹⁴⁷ DN X: 325

¹⁴⁸ Taranger 1917: 290

¹⁴⁹ Helle, K. *Bergen bys historie, bind I. Kongsete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*. Bergen. 1982: 616

kongens tidligere lojale krets fra Danmark er ikke utenkelig.

*Brev av høsten 1523.*¹⁵⁰ Christian er nå ikke lenger konge i Danmark-Norge. Domkapitlet og biskopen i Bergen klager over Christian og hans støttespillere og tilhengere. Dette gjør de til kong Frederik I og det danske riksrådet. På grunn av den skade Christian har påført domkapitlet, ber de om forskjellige begunstigelser eller erstatning. Christian virker i dette henseende ikke til å ha vært spesielt populær, verken hos biskopen i Bergen, eller domkapitlet generelt. Man skal dog ikke avvise at en slik klage kun blir gjort i det henseende å skaffe seg økte midler og bedre vilkår som institusjon. Samtidig er det sannsynlig at klagen kommer av at kong Christian faktisk ikke har behandlet bispedømmet Bergen på en ønsket måte ut i fra domkapitlets forventninger og ønsker. Da Christian nå hadde flyktet fra landet, var det ikke lenger noen fare for å fremme klager og ønskede endringer. De fryktede konsekvensene var ikke lenger til stede. Generelt viser dette brevet at forholdet mellom bispedømmet i Bergen og kong Christian ikke var av en spesielt vennlig og harmonisk art.

5.4 Stavanger: Bispevalg

Stavanger er det bispedømmet med minst tilgjengelig relevant kildemateriale. Kildene gir likevel et bilde på Christians forhold til kirken på Vestlandet. Bispevalget i 1513 i Stavanger ser ut til å være det eneste bispevalget i hans periode som regent og konge i Norge hvor han ikke er engasjert. Dette er interessant. Samtidig vil vi se at selv om det ikke finnes brev fra kongen til kirken i Stavanger, finnes det brev som har gått andre veien. Både biskop Hoskuld og abbed Henrik skriver til kongen.

*Brev av 9. mai 1513.*¹⁵¹ I dette brevet utnevner pave Leo X den tidligere erkedekanen (presteassistent) Hoskuld til biskop av Stavanger, da kapitlet selv har valgt Hoskuld til sin biskop. Paven sender også med ”Følgebrevet til Kapitel, Geistlighed og Folk i Stavanger, til Erkebiskopen af Nidaros og Kongen af Danmark.”

I motsetning til ved valget av ny erkebiskop i Trondheim etter Gaute Ivarssons død, blir kapitlet her hørt i deres valg. Ut i fra kildene ser det ikke ut til at Christian har engasjert seg

¹⁵⁰ DN VI: 689

¹⁵¹ DN XVII: 808

nevneverdig i valget av ny biskop i Stavanger. Erkebispesetet er naturligvis en viktigere og mer betydningsfull posisjon, men ut i fra hans engasjement for å ha pålitelige og lojale menn i viktige posisjoner, hadde det ikke vært utenkelig om også bispesetet i Stavanger var av interesse for Christian. Vi så at bispevalget i Bergen var av interesse for ham. Det kan ikke strengt utelukkes, men det ser altså ikke ut som om han har engasjert seg i valget.

Det kommer tydelig frem av sammendraget av brevet at paven utnevner Hoskuld til ny biskop i Stavanger, og at Hoskuld er ”lokal”, det vil si at han tidligere har vært erkedekan i samme bispedømme. Det som ikke er fullt forståelig er dette følgebrevet som paven sender med til domkapitlet. Er dette et brev som er rettet til kapitlet, geistligheten og folk i Stavanger? Eller er det rettet til erkebiskopen av Nidaros og kongen av Norge? Sannsynligvis er det et følgebrev som er ment til å bevise for geistlighet og allmue at Hoskuld legitimt er utnevnt til ny biskop i Stavanger, av paven som øverste instans for den katolske kirke.

*Brev av august 1515.*¹⁵² Abbed Henrik av Utstein uttrykker sin misnøye og sin beklagelse overfor kong Christian, knyttet til den behandlingen (mishandlingen) han og hans kloster har fått av biskop Hoskuld av Stavanger.

To år etter valget av ny biskop i Stavanger ser vi av dette brevet at det er misnøye med biskop Hoskuld sin styring av bispedømmet og hans handlinger som biskop. Det er altså abbed Henrik av Utstein kloster (i nærheten av Stavanger) som uttrykker denne misnøyen. Det interessante er at abbeden klager til kong Christian om dette, selv om det ikke virker som om kongen har hatt særlig kontakt med kirkefelleskapet i forkant. Jeg finner ingen lignende brev sendt fra abbeden til erkebiskop Erik Valkendorf. Det naturlige ville muligens vært om abbeden skrev til erkebiskopen, som tross alt er øverste leder for den norske kirken. Samtidig så vi at Christian i 1513 stadfestet at Tautraklosteret skulle være beskyttet av staten. Utstein kloster var i likhet med Tautraklosteret ikke underlagt biskopen. Dog finnes det et *brev av 24. august 1515* som viser at erkebiskopen engasjerer diverse geistlige til å være dommere i en konflikt mellom abbed Henrik og biskop Hoskuld.¹⁵³ Sannsynligvis har kong Christian dermed meddelt klagen fra abbeden og overført ansvaret for behandling av dette til erkebiskopen, noe som slett ikke er unaturlig. Det viser dog at dette er en konflikt som Christian muligens ikke ser på som ”viktig nok” til å ta affæren i egne hender.

¹⁵² DN VII: 540

¹⁵³ DN I: 1047

*Brev av 25. juli 1521.*¹⁵⁴ I dette brevet ber biskop Hoskuld kong Christian om friheter og beskyttelse fra kongen, da kirken har store utfordringer knyttet til høy dødelighet, mye grunnet pestplager. Mange gårder lå nå øde i Stavanger-området og inntektene hadde derfor sunket drastisk. Lars Hamre skriver at det generelt var uår og dårlige tider på Vestlandet og i Nord-Norge på denne tiden. Det var også dårlig fiske og uvær, noe som begrenset samfunnets inntektskilder.¹⁵⁵ Med slike forhold er det ikke unaturlig at nye og økte skattepålegg skapte sterke reaksjoner hos allmuen.

Igjen er det Christian som mottar brev fra geistlige i Stavanger-området, denne gang fra biskopen Hoskuld. Jeg har ikke funnet et eneste brev som Christian har sendt til bispedømmet Stavanger. Generelt kan det se ut som om Christian ikke prioriterte bispedømmet Stavanger, og at det å kontrollere kirken her ble overlatt til andre instanser, for eksempel hans erkebiskop Erik Valkendorf. Samtidig kan det hende at dokumenter som gjelder korrespondanse mellom Christian og kirken i Stavanger ikke lenger er tilgjengelig.

5.5 Konklusjon Vestlandet

Kong Christians interesse og engasjement knyttet til kirken på Vestlandet ser ut til å være begrenset. Ingenting kan utelukkes da kildematerialet som er tilgjengelig mest sannsynlig ikke gir et fullstendig bilde av kongens korrespondanse. Det sannsynlige er at kongen har overlatt oppgaver knyttet til bispedømmet i både Bergen og Stavanger til sin erkebiskop Erik Valkendorf. Det viktigste for Christian var at han hadde en mann i erkebispesetet som han kunne gi instruksjer og veilede slik at han på den måten hadde kontroll på den norske kirken gjennom dens sentrale og høyeste instans. De brevene og sakene som ble tilsendt kongen fra Stavanger eller Bergen ser det ut til at han har overlatt til erkebiskopen. Han engasjerte seg dog i bispevalget i Bergen, og hadde i likhet med erkebispevalget en personlig favoritt. Forskjellen er at han i 1523 var på vei til å miste maktgrunnlaget sitt, og måtte flykte landet. Han ønsket Hans Knudssøn som ny biskop, sannsynligvis med tanke på at han var en lojal og effektiv støttespiller for kongen, som gjennom et slikt embete skaffet seg større makt, som igjen bidro til at kongen hadde større kontroll over kirken. Hvorvidt han ville tvunget gjennom Hans Knudssøn til å bli ny biskop i Bergen er derfor usikkert, men slett ikke

¹⁵⁴ DN III: 1085

¹⁵⁵ Hamre 1998: 155

utenkelig, selv om han i brevet til domkapitlet i Bergen angående valget var overraskende ydmyk og åpen. Christian ønsket med andre ord å påvirke kirkelige valg for å få sine kandidater på plass, også i Bergen. Ved å lykkes med dette, som han gjorde ved erkebispervalget i Trondheim, skaffet han seg lojale menn i kirkeorganisasjonen, som han ønsket å kontrollere og ha innflytelse overfor. Samtidig skaffet han seg lojale menn i riksrådet, som etter håndfestningen i 1513 ikke var en like sterk maktfaktor som tidligere, men som det likevel var i kongens interesse å ha størst mulig kontroll overfor.

Kong Christian blir også benyttet som megler eller dommer i både verdslige og geistlige saker. Det ser vi i konflikten mellom hans embetsmann Jørgen Hanssøn og de tyske kjøpmennene i Bergen, samt abbed Henrik av Utsteins misnøye med biskop Hoskuld i Stavanger. Selv om konflikten i Bergen allerede var blitt behandlet av flere geistlige, blant andre biskop Andor, var det kongen som ble henvist tvisten. Selv om abbed Henrik (og biskop Hoskuld) ser ut til å ha hatt lite kontakt med kongen, er det Christian som får rettet klagen fra abbeden. Generelt kan man se at det er kong Christian som har øverste autoritet, både i verdslige og geistlige saker. Dette er bemerkelsesverdig, men det sier noe om Christians makt og kontroll over det norske samfunnet i hans tid som konge.

Kapittel 6 - Oslo

6.1 Konfliktfylt

Det finnes en del tilgjengelig kildemateriale knyttet til Oslo bispedømme, samt Mariakirken, som var et kongelig kapell. Det mest interessante for meg er sakskomplekser knyttet til Oslo domkirke, men det kan også være verdt å inkludere brev til og fra det kongelige kapellet.

Sentrale personer i Oslo er electus Torkjell Jensson, biskop Anders Mus, høvedsmann Hans Mule og prost Hans Olsson. Vi skal se at Oslo var preget av misnøye og konflikter i Christians tid som regent og konge i Norge. Spesielt bispevalget 1521 er av klar interesse for min problemstilling.

*Brev av 11. april(?) 1507.*¹⁵⁶ Riksforstander i Sverige, Svante Nilsson, skriver i dette brevet til mennene i Dalarna. Ture Jønsson har informert Svante om at fogden i Bergen, Henrik Bagge, har blitt slått i hjel på kongsgården av tyske kjøpmenn. Årsaken til denne voldelige handlingen ser ut til å være nye og ulovlige skatter pålagt kjøpmennene av fogd Bagge. Regent Christian var ikke fornøyd med det norske lovverket og ville innføre en ny lov som han ville at biskopene og adelen skulle sverge på å holde. Dette var de dog ikke villige til, og det virker som om det hersket en generell misnøye mot regenten. Absalon Taranger skriver at det ikke er usannsynlig at Christian gjennom denne lovendringen allerede som regent prøvde å avløse den norske lovboken med en dansk. Det norske lovverket begrenset Christians handlingsrom knyttet til hans planer om å fordanske embetsverket. Nordmenn ("innfødte") hadde gjennom den gamle norske lovboken et monopol på rettspleien, noe som tvang det danske styret i Norge til å måtte innkalle til stendermøter for å gjennomføre lovendringer og lignende.¹⁵⁷ Med dette utgangspunktet er det ikke unaturlig at de norske biskopene og den norske adelen var motstandere av forkastelsen av den gamle norske lovboken og innføringen av en dansk.

Det kommer også frem i brevet at kannik ved Mariakirken i Oslo, Torkjell Jensson, har blitt fordrevet ut av landet av Christian, og ber i et brev til Svante Nilsson om å bli tatt i det svenske rikets vern. Etter press fra kong Hans har Anders Mus blitt innsatt som biskop i Oslo, til tross for at domkapitlet i utgangspunktet hadde valgt Torkjell Jensson. Det ser også ut til

¹⁵⁶ DN XXII: 60

¹⁵⁷ Taranger 1917: 240

at allmuen i Norge er langt mer vennlig innstilt mot domkapitlets utvalgte enn mot den nyinnsatte dansken. Det hersker med andre ord misnøye både i Norge og i Sverige mot biskopen. Den langvarige konflikten mellom Danmark og Sverige preget det norske landskapet. Dette er også et klart brudd på Sættargjerden og håndfestningen av kong Hans.

*Brev av 21. april 1507.*¹⁵⁸ Dette brevet har mange likheter med brevet skrevet ti dager tidligere. Det er igjen den svenske riksforsander Svante Nilsson som skriver, og informerer nå innbyggerne i Kalmar om de opplysningene han har mottatt av Ture Jønsson. Både avskaffelsen av norske lover og fordrivelsen av electus Torkjell Jensson i Oslo har skapt misnøye mot Christian, både hos geistligheten, adelen og allmuen.

*Brev av 3. april 1508.*¹⁵⁹ Etter oppfordring fra den utvalgte kong Christian har nitten geistlige og lagmenn utstedt et dokument angående Christian Is arverett til Norge. Dette dokumentet henviser til et tidligere brev, skrevet 3. juli 1449, hvor det norske riksrådet bekrefter at kong Christian I er født av norsk kongeblod, og dermed er den nærmeste arvingen til den norske kronen etter Kong Erik av Pommern.¹⁶⁰ Regent Christian var med andre ord ivrig etter å sikre seg sin kongerett på alle mulige måter, slik at hans posisjon som kommende konge i Norge var sikret. I sammenheng med denne oppfordringen sammenkalte han til et nytt stendermøte, hvor flere i det norske riksrådet møtte. Det er gjennom disse møtene fyrstene i Europa i senmiddelalderen prøvde å gjennomføre sine reformer, også Christian. Møtet ble holdt i bispegården i Oslo, hvor Christian la frem brevet om hans bestefars arverett til Norge, og dets gyldighet ble godkjent.¹⁶¹

I brev av 4. mai 1508 skriver Torkjell Jensson til Svante Nilsson.¹⁶² Her kommer det blant annet frem at erkebiskop Gaute Ivarsson ikke skjønnte hvorfor svenskene ikke gjorde noe nå som det var mulig å fjerne det danske styret fra Norge, dersom de handlet raskt. Norge virker å være preget av konflikt og en splittet befolkning. Det skrives også at ”allmuen ønsker at Svante gir dem en høvedsmann de har bruk for og er vennlig innstilt mot, da vil de hjelpe det de kan.” Allmuen (i hvert fall i Oslo og på Hamar) er med andre ord nokså fiendtlig innstilt til det danske styret, og vil bidra til at de fjernes. Vi ser også at erkebiskop Gaute er

¹⁵⁸ DN XV: 136

¹⁵⁹ DN III: 1043

¹⁶⁰ DN III: 806

¹⁶¹ Taranger 1917: 251-252

¹⁶² DN XXII: 72

fiendtlig innstilt til regent Christian og kong Hans. At både geistligheten og allmuen i Norge er misfornøyd med danskestyret, sier noe om viktigheten av bispevalgene, nemlig det at kongen burde ha menn han kunne stole på i slike viktige posisjoner, for å unngå unødvendige konflikter og vanskeligheter med å styre landet slik man ville.

6.2 Hans Olsson, Hans Mule og Anders Mus

*Brev av 1513-1514.*¹⁶³ I dette brevet ber Hans Olsson, prost i Mariakirken i Oslo, kong Christian om at Moss og Rygge sogn tildeles Mariakirken, slik det har vært tidligere. Mariakirken var et kongelig kapell, og det er derfor naturlig at det er kongen som blir forespurt i saker angående denne. Jeg finner ikke svar fra verken kongen eller erkebiskopen på forespørselen fra prosten i Oslo. Kildematerialet er sannsynligvis for begrenset. Hans Olsson ble dog utnevnt som kongelig kansler etter Jon Pålsson, og hadde derfor sannsynligvis tett kontakt med kong Christian. Den som var prost i Mariakirken skulle også være kansler for kongen.¹⁶⁴

Brev av 2. januar 1517.¹⁶⁵ Biskopen i Oslo, Anders Mus, klager til kong Christian over Hans Mules oppførsel og handlinger i Oslo. Hans Mule var høvedsmann på Akershus fra 1516. Han var dansk i likhet med Anders Mus, men av en langt mer hensynsløs og selvopptatt karakter. Mule og hans folk har tydeligvis utøvet vold mot visse deler av samfunnet i Oslo og derfor skapt sterke reaksjoner.¹⁶⁶ Anders Mus anklager også prost Hans Olsson i Mariakirken for å være delaktig i denne behandlingen av folk i Oslo. Mus ber om at dette tas på alvor og at dette får konsekvenser for både Hans Mule og Hans Olsson. Anders Mus ser ut til å ha fungert som en slags stattholder i den sørlig delen av Norge de første årene etter kroningen av Christian, og Erik Valkendorf en lignende rolle i den nordlige delen av landet, og dermed representanter for henholdsvis den sønnafjelske og nordafjelske delen av riksrådet. Som nevnt tidligere erstattet Christian disse med Jørgen Hanssøn og Hans Mule. Hans Mule var en favoritt og yndling hos Christians rådgiver, Sigbrit, og på den måten beskyttet. Det ser ut til at både Mule og Olsson levde utsvevende liv, noe som plaget biskop Mus.¹⁶⁷

¹⁶³ DN IX: 480

¹⁶⁴ Taranger 1917: 270

¹⁶⁵ DN IX: 491

¹⁶⁶ Norsk biografisk leksikon. Hamre, A-M.: < https://nbl.snl.no/Hans_Mule >

¹⁶⁷ Taranger 1917: 270

Det ser ikke ut til at at biskopens klager over Hans Mule og Hans Olsson fikk noen konsekvenser. Dette sannsynligvis på grunn av at de var yndlinger hos Sigbrit, spesielt førstnevnte. Dette også til tross for at Anders Mus ser ut til å ha vært en av Christians trofaste og lojale støttespillere, jfr. hans støtte til Christian de årene regenten var i Norge, sammen med hans fremtredende rolle i riksrådet gjennom sitt embete som biskop i Oslo, og hans funksjon som stattholder.¹⁶⁸

Anders Mus så seg tvunget til å trekke seg fra sin stilling som biskop i Oslo i 1521, sannsynligvis grunnet konflikten med embetsmannen Hans Mule og prosten Hans Olsson. For Christian hadde det nok ikke så mye å si hvem som fungerte som biskop i Oslo, bare det var en mann han kunne bruke til å utøve sin egen vilje og makt. Da Christian satt som konge i København, klarte ikke Mus å ta hånd om ting på egen hånd. At han mistet sitt embete er derfor ikke sjokkerende.¹⁶⁹

Christian så seg nødt til å delegere mer av sin makt i Norge enn det han var nødt til i Danmark, med tanke på at han residerte i Danmark. Dette var hovedsakelig menn uten personlig eller lokalt maktgrunnlag å bygge på, men som derfor var avhengige av kongen og hans autoritet for å skaffe seg makt. Å benytte seg av støttespillere var derfor fordelaktig for Christian med tanke på deres lojalitet til ham.¹⁷⁰

Lars Hamre skriver at Anders Mus sin resignasjon kom etter press fra kongen og hans menn, hvor han blant annet ble truet på livet. Hans Mule fremsto som en bedre og mer effektiv kandidat til bispestolen, og da var ikke kongen sen med å få gjennomført et bytte.¹⁷¹ Det ser også ut til at Mule bestemte seg for å fordrive Mus fra bispesetet for å overta embetet selv.¹⁷² Det viktigste (det eneste viktige?) for kongen var å ha pålitelige menn i viktige embeter som var effektive i henhold til kongens styre av Norge. Da en mann som Hans Mule virket å være mer effektiv i et slikt embete enn hans forgjenger, hersket det dermed liten tvil om hva som var ønskelig fra kongens side. Det ser altså ut til at både Mule og Christian var hensynsløse karakterer som var mest opptatt av egen makt og posisjon. Domkapitlet var sannsynligvis under press i dette valget, som de var i 1505. Samtidig påpeker både Taranger og Hamre at

¹⁶⁸ Norsk biografisk leksikon. Supphellen, S.: <https://nbl.snl.no/Anders_Mus>

¹⁶⁹ Bull, E. *Kristianas historie, bind I. Oslos historie*. Kristiania. 1922: 352

¹⁷⁰ Hamre 1998: 145-146

¹⁷¹ Hamre: 1998: 170-171

¹⁷² Bull 1922: 358

domkapitlet var misfornøyd med Anders Mus, som hadde plaget dem og andre særlig gjennom ulovlig skattlegging. Domkapitlet ville i likhet med Christian ha Hans Mule som biskop i Oslo domkirke.¹⁷³ Med tanke på hva som kommer fram om Hans Mules handlinger som hovedsmann på Akershus, kan dette synes noe merkverdig. Det er dog ikke garantert at domkapitlets ønsker i dette tilfellet var oppriktig, men kan ha blitt påvirket etter press fra både Hans Mule, Hans Olsson og kong Christian selv. Både bispevalget i 1505 og 1521 viser uansett at kongen har makt til å påvirke disse, til tross for at det er brudd på Sættargjerden og håndfestningen av 1513.

6.3 Kirkelige privilegier

*Brev av 23. november 1518.*¹⁷⁴ I dette brevet bekrefter kong Christian at Mariakirken i Oslo, med tilhørende prost, presteskap, gods etc. skal fungere under kongens vern og beskyttelse, og stadfester samtidig privilegier som tidligere konger har gitt dem. Dette brevet minner veldig om et brev knyttet til Trondheim domkapittel, av 25. juli 1514, hvor Christian stadfestet at Trondheim domkapittel skulle være beskyttet av kongen, samt stadfestelse av kirkelige privilegier.¹⁷⁵

Mariakirken var dog et kongelig kapell, så dette er ikke unaturlig. Hvis vi derimot også ser på *brev av 10. november 1521*, har kong Christian nok en gang stadfestet lignende privilegier i forholdet mellom konge og kirke.¹⁷⁶ Her blir det stadfestet privilegier overfor Oslo domkirke og ”dens prelater, kanniker og andre geistlige tjenestemenn.” I dette brevet henvises det til et annet brev, sendt av kong Hans i 1491.¹⁷⁷ I dette brevet tar kong Hans bispedømmet Oslo under sin beskyttelse og stadfester alle de privilegier norske konger tidligere har skjenket biskoper og kanniker ved Oslo domkirke.

Det ser med andre ord ut som om det er snakk om privilegier gitt av konge til kirke. Dette virker også å være en slags standard prosedyre, da vi ser flere eksempler på en slik stadfesting, både fra kong Hans og kong Christian. De stadfester at konge og stat skal være

¹⁷³ Taranger 1917: 282

¹⁷³ Hamre 1998: 171-172

¹⁷⁴ DN XXI: 725

¹⁷⁵ DN XIII: 175

¹⁷⁶ DN XXI: 733

¹⁷⁷ DN XXI: 650

ansvarlig for vern og beskyttelse overfor kirken, samtidig som de stadfester privilegier gitt av konge til kirke. Ved å stadfeste at kirkens vern og beskyttelse skal være under kongens (statens) jurisdiksjon, gir kongen muligens et signal til kirke og samfunn om at kongen og staten står over kirken i samfunnets makthierarki. Det viser også at det er kongens og statens oppgave å sikre fred i riket, også for kirken.

Christian ga med andre ord i likhet med kong Hans signaler om at kirken skulle være under kongelig beskyttelse. Dette ser vi av stadfestelse til Nidaros domkapittel i 1514 og Oslo domkapittel i 1521. I disse brevene innfridde Christian også kirkelige krav og privilegier. Slike stadfestelser mangler derimot i Bergen, Stavanger og Hamar. Kildene forteller generelt lite om Hamar etter bondeopprøret og fengslingen av biskop Karl, derfor er det vanskelig å konkludere noe i henhold til Hamar. At det derimot ikke finnes lignende brev til domkapitlet i Bergen og Stavanger er noe mer bemerkelsesverdig. Det kan være at for Christian var Nidaros bispedømme og Oslo bispedømme de to av høyest strategisk verdi, og at vi derfor bare finner slike stadfestelser her. Man skal heller ikke se bort i fra at de eventuelle dokumentene ikke lenger eksisterer.

6.4 Hans Olsson

*Brev av ca. 1522.*¹⁷⁸ Kong Christian meddeler kannikene ved Mariakirken i Oslo at grunnet anklagene rettet mot deres prost Hans Olsson, har kongen behandlet ham deretter. Men etter at han har funnet ut at saken forholder seg annerledes enn først antatt, har Hans Olsson fått beholde sin stilling som prost ved Mariakirken. Hans Olssons etterkommer som prost i Mariakirken bes om å gi tilbake prestegården og andre eiendeler han har tilegnet seg gjennom sitt virke. Kong Christian kom med andre ord på andre tanker når det gjaldt Hans Olsson. Grunnen til at han ble avløst fra sitt embete i første omgang var fordi han var ”ganske storlig forklaget” for kongen.¹⁷⁹ Hvorfor kongen ombestemte seg angående Hans Olsson er heller usikkert, men sannsynligvis fordi han så seg bedre tjent med å ha han i embetet i stedet for etterfølgeren Mattis Hvorv.

¹⁷⁸ DN XV: 155

¹⁷⁹ Hamre 1998: 170

6.5 Konklusjon Oslo

Det viktigste for kong Christian var å ha lojale menn i viktige posisjoner, også i Oslo. Ut i fra kildematerialet kan man skaffe seg en forståelse av hvordan han tenkte. Ved å benytte seg av menn uten et selvstendig maktgrunnlag som Hans Mule og Hans Olsson, sikret han seg deres lojalitet og støtte, da de tjente på å være støttespillere for kongen og ved å gjøre som han sa. De var effektive i sine embeter, noe kongen verdsatte. Christian, Olsson og Mule tjente på mange måter hverandres interesser. At Anders Mus ble presset ut av sin posisjon som biskop i Oslo er sannsynligvis grunnet manglende effektivitet og muligens lojalitet sammenlignet med for eksempel Hans Mule. Generelt ser vi at kongen utøver makt overfor kirken, både av kong Hans ved bispevalget i 1505, og av kong Christian i bispevalget av 1521. Lojaliteten mellom Hans Mule og Christian bidro til at Christian hadde større kontroll over en viktig del av det norske riket.

Kapittel 7 - Konklusjon

Christian viste tidlig at han ikke var innstilt på å respektere kirkens rettigheter. Fengslingen av biskop Karl gir en pekepinn på hans hensynsløshet og maktbegjær. Det sier også noe om hans interesser overfor kirken. Han ville utøve makt overfor kirken, og nølte ikke med hvordan han gikk frem for å gjøre det. Et bondeopprør som inkluderte, og kanskje til og med var ledet av en biskop, kunne definitivt være en trussel for Christian. Sånn sett er det mulig å forstå motivasjonen for hans handlinger. Men hvorvidt biskop Karl var skyldig i dette, er heller usikkert. Og ved å fengsle biskop Karl uten dom, brøt han både Sættargjerden av 1277 og håndfestningen han lovet å holde. Til tross for hans manglende legitimitet for denne handlingen, endte det i suksess. Han ble frikjent og maktutøvelsen overfor kirken kunne fortsette.

Valget av Erik Valkendorf som erkebiskop i Nidaros i 1510 er en stadfestelse av Christians interesser og politikk i Norge. Med hjelp fra sin far kong Hans fikk Christian sitt ønske oppfylt, ved å gå i mot domkapitlets electus til embetet. Å ha en lojal og trofast støttespiller som erkebiskop ville gjøre Christians kontroll over riket langt enklere, dette skjønnte han nok mens Gaute var erkebiskop. Også gjennom flere ulike anmodninger og befalinger overfor kirken i Trondheim viste Christian at han ønsket å påvirke og styre kirken i størst mulig grad. Erkebispervalget er spesielt viktig i denne sammenheng.

Christian interesserte seg også for bispevalget i Bergen i 1523. I motsetning til ved valget av Valkendorf ser det ikke ut til at han var like pågående. Det må nevnes at han i 1523 er på vei til å miste all tillit som konge både i Norge og Danmark, konteksten er dermed noe annerledes. Han har dog igjen en personlig favoritt i Hans Knudssøn, men skriver til domkapitlet i Bergen at de eventuelt kan velge en annen verdig kandidat. Domkapitlet på sin side er redd for at Hans Knudssøn skal bli tvangsvalgt som biskop, en kandidat som ikke er ønskelig fra deres side. De tør derimot ikke å protestere mot press fra kongen angående valget. Christians handlinger på Hamar og i Stockholm har nok rystet geistligheten. Christian flykter dog fra Danmark før bispevalget er endelig. Domkapitlet trenger derfor ikke å bekymre seg, og velger sin egen kandidat. At domkapitlet ikke turte å protestere mot et eventuelt press fra kongen angående bispevalget, må kunne stå som et eksempel på Christians

tak på den norske kirken. Til tross for at han ikke har legitimitet til å blande seg i bispevalget, gjør han det likevel, og møter ingen motstand.

Christians forhold til kirken i Stavanger ser heller ut til å være begrenset. Ved bispevalget her i 1513 er det pave Leo X som utnevner erkedekan Hoskuld, hvor domkapitlet blir hørt, i motsetning til i Trondheim i 1510 og i Oslo i 1505. Det er mulig at Christian ikke anså Stavanger bispedømme som like viktig som de andre bispedømmene. Han kan ha overlatt til sin erkebiskop Valkendorf å utøve styring og innflytelse overfor kirken i Stavanger. Dette kan ses på som et brudd på hans politiske strategi overfor kirken, men er nok snarere et unntak fra regelen om påvirkning av bispevalg.

Christian førte også en bevisst politikk i form av å støtte seg på borgerskapet og bøndene i en maktkamp mot adelen og geistligheten. Dette ser vi tydelig i Jørgen Hanssøn i Bergen og Hans Mule i Oslo. Hanssøn mottok posisjonen som høvedsmann i Bergen, og etter hvert også lensstyringen på Bergenshus og rollen som stattholder i det nordenfjelske Norge etter erkebiskop Erik Valkendorf. Hans Mule mottok posisjonen som høvedsmann på Akershus fra 1516, og etter hvert også lensstyringen her og rollen som stattholder i det sønnafjelske Norge etter biskop Anders Mus. Her ser vi altså at to geistlige blir erstattet av borgersønner i to særs viktige posisjoner i den norske samfunnsfæren. Christian prøvde gjennomgående å bryte ned adelens og geistlighetens makt ved å benytte seg av og støtte seg på borgerskapet og bondestanden. Hans Mule overtok også embetet som biskop i Oslo i 1521 etter Anders Mus. Mule syntes å være mer effektiv enn Mus, noe som var viktig for Christian, da han residerte i København og var avhengig av lojale og effektive støttespillere i viktige posisjoner i Norge.

Jeg vil også trekke fram forordningen av 29. september 1521. I samarbeid med Jørgen Hanssøn, og i klart samsvar med sistnevntes standpunkt i den politiske striden med Erik Valkendorf, innførte Christian en forordning som medførte konsekvenser for den norske kirken. Både kirkens jurisdiksjon, avgiftskrav og handelsvirksomhet ble hardt rammet av disse forskriftene. Den kirkelige jurisdiksjonen ble overført til verdslige domstoler, kirken mistet mye av sin avgiftsrett(bøter), sammen med at handelsvirksomheten deres spesielt på Vestlandet og nordover ble kraftig begrenset. Dette medførte store økonomiske tap for den norske kirken. Forordningen økte skillet mellom kirkemakt og kongemakt og er i tråd med Christians tidligere politikk overfor kirken. Han ønsket at kirken skulle underlegges staten, og gjennom denne forordningen ble kirkens maktgrunnlag kraftig svekket.

Vi ser med andre ord at Christian helt tydelig førte en aktiv politikk overfor kirken. Hovedsakelig er det gjennom påvirkning av bispevalg vi ser dette, både ved valget av erkebiskop i Trondheim i 1510, valget av biskop i Oslo i 1521 og valget av biskop i Bergen i 1523. Ved å påvirke disse valgene og utøve press overfor kirken, skaffet han seg lojale støttespillere i viktige geistlige embeter. På den måten kunne han i langt større grad kontrollere den norske kirken. Hans kandidat i Bergen ble dog aldri valgt, sannsynligvis grunnet hans flukt fra Danmark. Både Erik Valkendorf og Hans Mule ble dog innsatt som biskoper, og vi kan derfor si at han lyktes med denne politikken. Det som dog er verdt å merke seg er at Valkendorf ikke viste seg å være den lojale støttespilleren Christian hadde forespeilet seg. Valkendorfs handlinger som erkebiskop var i langt større grad påvirket av interesse og motivasjon for å opprettholde den norske kirkens rettigheter og posisjon i samfunnet, enn å lystre Christians ønsker. På den måten kan man argumentere for at Christian ikke fullt ut lyktes med sin strategi.

Vi ser også at Christian førte en aktiv politikk overfor kirken i form av dens verdslige maktgrunnlag. Både Erik Valkendorf og Anders Mus mistet sine rettigheter til lensstyringen på Bergenhus og Akershus. Disse ble overført til borgersønnene Jørgen Hanssøn og Hans Mule, som overtok rollene som stattholdere i det nordafjelske og sønnafjelske Norge. Vi ser her altså at noe av maktgrunnlaget til viktige geistlige embeter ble overført til to av Christians lojale representanter fra borgerskapet. Dette var også med på å knekke geistlighetens makt i forhold til staten, noe Christian lyktes i. Til tross for at Valkendorfs lojalitet utviklet seg til å være sterkere knyttet til kirken enn til kongen, sto han relativt alene i kampen mot staten. Han hadde ikke en samlet norsk kirkeprovins i ryggen i sin kamp for kirkens rettigheter. Vi kan derfor se at til tross for at Christian til dels mislyktes i sin politikk overfor kirken med tanke på Valkendorfs lojalitet, hadde han befestet sin posisjon i det norske samfunnet såpass sterkt at han ikke var avhengig av Valkendorfs støtte.

Både gjennom påvirkning av bispevalg, lovgivning som vi ser av 1521 og samarbeid med borgerskapet, spesielt overfor geistligheten, førte Christian en aktiv politikk overfor den norske kirken. Denne politikken førte han med hensikt i å svekke kirkens makt i det norske samfunnet, og styrke sin egen. I stor grad lyktes han med dette. Kirkens makt i det norske samfunnet ble tydelig svekket under Christians regime. Den sto svakere som maktfaktor i det norske samfunnet etter Christians avsigelse, enn det den gjorde da han inntrådte som regent.

Maktbalansen mellom kirke og stat var blitt forskjøvet i betydelig grad til statens fordel overfor kirken. Riksrådets politiske makt var ikke lenger betydelig, mens flere viktige embeter var besatt av menn med tilknytning til kongen, og i tillegg med verdslige interesser. Med tanke på den kommende kirkekonflikten og reformasjonen etterlot Christian seg en sterkt svekket kirkemakt. Med unntak av Erik Valkendorf lyktes Christian til det fulle, ved å ha lojale støttespillere i viktige embeter rundt omkring i det norske riket. Dette bidro sterkt til hans kontroll over Norge til tross for at han residerte i København.

I motsetning til Absalon Taranger og spesielt Sverre Steen har jeg prøvd å undersøke Christians forhold til den norske kirken ut i fra et mer objektivt og overordnet ståsted. Ved å gjøre dette blir redegjørelsen og drøftingen frigjort fra en nasjonal kontekst, som tidvis er tilstede i deres oversiktsverk om perioden. Jeg er nok nærmere Lars Hamre (og Esben Albrechtsen) når det gjelder ståsted og synsvinkel. Dog har både Taranger og Steen gode poenger i deres argumentasjon. Steen går nok litt langt ved å påstå at Norge opphørte som et selvstendig rike under Christian, men han peker på flere vesentlige trekk i det politiske Norge, hvor den danske kongen har festet et godt grep. Selv om den norske adelen var blitt utvannet med årene fantes det fortsatt rike og mektige norske adelsmenn som for eksempel Nils Henriksson. Den norske kirken mistet mye makt i denne perioden, men besto fortsatt som en betydelig samfunnsinstitusjon.

Det meste av det jeg har behandlet i oppgaven er også redegjort for i litteraturen. Stavanger bispedømme er dog mer eller mindre oversett. Dette er ikke veldig overraskende, da kildematerialet her er begrenset. Her finner vi også unntaket fra regelen om at Christian var interessert i å utøve makt overfor kirken, spesielt når det gjelder bispevalg. Man kan derimot ikke konkludere med det, da dokumenter knyttet til Stavanger kan ha forsvunnet med årene. I Bergen ser vi at Christian blir benyttet som dommer i en verdslig konflikt mellom hans høvedsmann og tyske kjøpmenn. I Stavanger ser vi derimot at han også blir bedt om å være dommer i en konflikt som i utgangspunktet skal være under geistlig jurisdiksjon. Dette viser at Christians posisjon i det norske samfunnet var sterk.

Ved å undersøke alle de fem bispedømmene har jeg prøvd å finne en sammenheng i hvordan Christian prøvde å utøve innflytelse og makt overfor den norske kirken. Vi kan se at både i Trondheim, Oslo og Bergen er Christian interessert i å påvirke bispevalg. Dette lykkes han med i både Trondheim og Oslo, og hadde sannsynligvis også lyktes i Bergen hvis han ikke ble

avskjediget som konge i Danmark. På Hamar vet man lite konkret om hva som skjedde etter biskop Karls død, mens i Stavanger finner jeg ingen tegn på at Christian var interessert i å påvirke bispevalget. Dette kan likevel ikke utelukkes. Å utøve innflytelse og makt overfor kirken i form av bispevalg ser uansett ut til å være en fellesnevner.

Å samarbeide med borgerskapet ser også ut til å være en strategi Christian benyttet seg av flere steder for å utøve makt overfor kirken, i form av å svekke kirkens maktposisjon. Dette ser vi både med Jørgen Hanssøn i Bergen og Hans Mule i Oslo, hvor begge overtar lensstyringen knyttet til Bergenhus og Akershus som høvedsmenn der, etter de geistlige Erik Valkendorf og Anders Mus. Dette ser også ut til å være en fellesnevner.

I tillegg til dette prøvde Christian å utøve innflytelse og makt overfor kirken i form av lovgivning. Dette ser vi av forordningen av 1521, hvor hensikten i stor grad er å svekke kirkens maktposisjon, både med tanke på dens handelsvirksomhet, dens jurisdiksjon og dens avgiftskrav i form av bøter. Forordningen er også i stor grad i tråd med Jørgen Hanssøns ståsted i konflikten med Erik Valkendorf.

Referanseliste

Litteratur

- Esben Albrechtsen (1997): *Danmark-Norge 1380-1814. Fællesskabet bliver til. Bind I. 1380-1536*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Sverre Bagge, Knut Helle & Synnøve Holstad Smedsdal (1973): *Norske middelalderdokumenter*. Bergen. Universitetsforlaget.
- Grethe Authén Blom (1997): *Hellig Olavs by: Middelalder til 1537*. Trondheim.
- Edvard Bull (1922): *Kristianias historie, bind I. Oslos historie*. Kristiania.
- Audun Dybdahl (2003): "Nidaros erkesetes økonomi" i Imsen, S. (red.) *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*. Trondheim.
- Lars Hamre (1943): *Erkebiskop Erik Valkendorf: trekk av hans liv og virke*. Bergen. Grieg.
- Lars Hamre (1971): *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513*: Oslo
- Lars Hamre (1977): *Ein diplomatarisk rettshistorisk analyse av Sættargjerda i Tunsberg* (redigert av Eldbjørg Haug i historisk tidsskrift 04/2003 (volum 82)).
- Lars Hamre (1973): *Stat og kyrkje i seinmellomalderen. Nokre hovudliner*. (stensil) Trondheim.
- Lars Hamre (1998): *Norsk politisk historie 1513-1537*. Gjøvik. Det norske samlaget.
- Eldbjørg Haug (2008): *Minor Papal Penitentiaries of Dacia, their Lives and Careers in Context (1263-1408)*. Collegium Medievale, vol. 21. Oslo.

- Knut Helle (1982): *Bergen bys historie, bind I. Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*. Bergen.
- Steinar Imsen (2002): *Noregs nedgang*. Oslo. Det Norske Samlaget.
- Oluf Kolsrud (1913): *Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen*. Kristiania.
- Lars-Olof Larsson (1997): *Kalmarunionens tid*. Stockholm. Tiden Athena/Rabén Prisma.
- Sverre Steen (1935): *Det norske folks liv og historie, bind IV, 1500-1640*. Oslo
- Absalon Taranger (1917): *Norges historie: tredje binds anden del tidsrummet 1443-1537*. Kristiania. Aschehoug.
- Norsk biografisk leksikon
 - Benedictow, O.J.: < https://nbl.snl.no/Henrik_Krummedike >
 - Bjørkvik, H.: < https://nbl.snl.no/Jørgen_Hanssøn >
 - Dybdahl, A.: < <https://nbl.snl.no/Marcellus> >
 - Dybdahl, A.: < https://nbl.snl.no/Henrik_Kalteisen >
 - Dybdahl, A.: < https://nbl.snl.no/Olav_Trondsson >
 - Hamre, A-M.: < https://nbl.snl.no/Hans_Mule >
 - Helle, K.: < https://nbl.snl.no/Hans_Knudssøn >
 - Njåstad, M.: < https://nbl.snl.no/Knut_Alvsson >
 - Njåstad, M.: < https://nbl.snl.no/Karl_Jensson >
 - Opsahl, E.: < https://nbl.snl.no/Nils_Henriksson >
 - Supphellen, S.: < https://nbl.snl.no/Anders_Mus >
 - < <https://nbl.snl.no/Elisabeth> > (mangler forfatter)
- Store norske leksikon
 - Norseng, P.G., Opsahl, E. & Salvesen, H.: < <https://snl.no/Kalmarunionen> >

Kilder

- Diplomatarium Norvegicum. Bind I-XXII, Christiania/Oslo. 1847-2011.
 - < http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html >